

Олена Уварова

**ВІДПОВІДАЛЬНА
БІЗНЕС-ПОВЕДІНКА
ПІД ЧАС ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ
ПОСТАЧАЛЬНИКІВ
ЖИТТЄВОВАЖЛИВИХ
ТОВАРІВ І ПОСЛУГ
в Україні**

2022

ВІДПОВІДАЛЬНА БІЗНЕС-ПОВЕДІНКА ПІД ЧАС ВІЙНИ:

виклики для постачальників життєвоважливих товарів і послуг в Україні

Олена Уварова,

к.ю.н., доцентка,

Міжнародна лабораторія бізнесу та прав людини |

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

Запрошена дослідниця | Law Group, Wageningen University & Research

з вдячністю за цінні коментарі, отримані від:

Вікі Боуман, директорка Центру відповідального бізнесу М'янми

Джон Моррісон, генеральний директор Інституту прав людини та бізнесу

Дар'я Нагаївська, PhD, консультантка з питань бізнесу і прав людини, Україна

ІГОР КОНОПКА, юрист з питань бізнесу та прав людини, лейтенант ЗСУ

ТАМАРА ГОРБАЧЕВСЬКА, аспірантка, LAW group, Wageningen University &

Research | Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дизайн та верстка: Ганна Волкова

Загальна дослідницька підтримка: **ДІРК ХОФФМАНН**, старший радник, керівник програми впровадження відповідального бізнесу на національному рівні, Данський інститут прав людини

ЗА ПІДТРИМКИ:

Данського інституту прав людини (DIHR)

DIHR є незалежною національною правозахисною установою, створеною відповідно до Паризьких принципів ООН. Інститут, заснований згідно зі статутом у 2002 році, виконує повноваження, надані Данському центру прав людини в 1987 році. Це включає дослідження, аналіз, інформування, освітні заходи, документацію та впровадження національних і міжнародних програм. Головною метою DIHR є популяризація та розвиток знань про права людини на національному, регіональному та міжнародному рівнях на основі переконання, що права людини є універсальними, взаємозалежними та взаємопов'язаними.

Це дослідження стало можливим завдяки фінансовій підтримці Шведської агенції з міжнародного співробітництва та розвитку.

Для цитування:

Уварова, О. (2022). Відповідальна бізнес-поведінка під час війни: виклики для постачальників життєвоважливих товарів і послуг в Україні.

Вся інформація в цій публікації наводиться станом на 1 липня 2022 р.

Зміст

Резюме	4
Передмова	7
Вступ	8
Методологія	11
Обґрунтування цінностей і нормативна база для забезпечення життєвоважливих послуг і товарів під час війни бізнесом	12
Життєвоважливість послуг і товарів	12
Життєвоважливі послуги як публічні послуги	13
Забезпечення життєвоважливими послугами та товарами у воєнний час	15
Доступ до життєвоважливих послуг і товарів у поглибленій належній обачності (hHRDD)	17
Життєвоважливі послуги та товари під час війни: приклад України	20
Загальна нормативна база	20
Інтернет і послуги зв'язку	23
Доступ до питної води, електро- та газопостачання, каналізації та вивезення сміття	26
Роздрібна торгівля продуктами харчування	29
Лікарні та медичні послуги, фармацевтика, засоби гігієни та товари для дітей	31
Банківські послуги	33
Громадський транспорт	35
Висновки та загальні рекомендації	38

Резюме

Доступ до життєвоважливих товарів і послуг під час війни є критично важливим. У багатьох випадках від цього залежить життя людей. Це зумовлює багато складних питань. Які товари та послуги є життєвоважливими під час війни? Чи є їх забезпечення винятковою відповідальністю держави? Яку роль відіграють приватні постачальники життєвоважливих послуг і товарів? Як можна збалансувати безпеку співробітників і необхідність забезпечення доступу до життєвоважливих товарів і послуг? Чи мають приватні провайдери широкий розсуд щодо припинення своєї роботи, незалежно від мотивів такого рішення¹, та незалежно від ступеня впливу такого рішення на місцеве населення? Яким є вплив контексту ведення господарської діяльності (триваючий активний конфлікт; окупована територія; інші постраждали від конфлікту території) на надання життєвоважливих товарів і послуг? Чи включає корпоративна відповідальність поважати права людини докладання усіх можливих зусиль компанією для запобігання або пом'якшення негативного впливу конфлікту на права людини?

Це непрості питання, і на жодне з них неможливо знайти одну універсальну правильну відповідь. У кожній конкретній ситуації відповідь потрібно шукати заново. Це потребує максимального розуміння контексту та поточної ситуації. Чи ставлять собі такі запитання компанії, як вони шукають відповіді на них, які інтереси балансують, – усе це є показниками їх зусиль щодо відповідального ведення бізнесу.

«Життєвоважливість» залежить від контексту. Жодного фіксованого визначення життєвоважливих товарів/послуг не існує. Часто вживаним терміном, який можна тлумачити більш вузько, є термін «базові товари/послуги», що визначається як товари/послуги в соціальній сфері, які мають бути наявні та розумно доступні для кожного, хто їх потребує. Належний доступ до комунікацій, питної води, їжі, банківських послуг, транспорту, електроенергії, охорони здоров'я та ліків, санітарії та вивезення сміття є важливими умовами для життя. Під час війни основні потреби людини не змінюються, а в деяких випадках їх важливість значно зростає – наприклад, можливість доступу до громадського транспорту стає критичною для евакуації, доступ до Інтернету стає життєво необхідним для отримання актуальної інформації про можливі загрози, коридори евакуації та гуманітарну допомогу, доступ до засобів зв'язку – для підтримки зв'язку з сім'єю, виклику екстрених служб у разі потреби тощо.

Життєвоважливі послуги та товари зазвичай сприймаються як послуги та товари, якими володіє, управляє та які надає держава. Незважаючи на це, доступ до таких послуг і товарів може надаватися приватним постачальником. Права людини нейтральні щодо економічних моделей загалом і щодо моделей постачання зокрема.

Приватизація постачання життєвоважливих послуг і товарів не позбавляє їх елемента публічної функції². Такий публічний характер послуг і товарів посилює роль держави у забезпеченні доступу до них: у мирний час держава встановлює регулювання, спрямоване на забезпечення доступу до життєвоважливих послуг для найбільш уразливих верств населення, здійснює моніторинг якості послуг тощо. Під час війни держава стає головним адресатом вимоги забезпечити доступ до життєвоважливих послуг і товарів самостійно або через посилене регулювання та тіснішу взаємодію з приватними постачальниками послуг. Концепція бізнесу та прав людини закликає державу надавати рекомендації бізнесу щодо того, які ризики несе війна для прав людини, які дії має вжити бізнес для мінімізації ризиків негативного впливу на права людини, які форми взаємодії між бізнесом та державою можуть забезпечити мінімізацію таких ризиків та забезпечити доступ до базових товарів і послуг. У цьому контексті, **бізнес несе власну відповідальність докладати всіх можливих зусиль для забезпечення прав людини.**

Цей підхід, який можна назвати сценарієм «повага (плюс)», підкреслює незначну та туманну різницю між захистом і повагою до прав людини та, ймовірно, дещо збентежить компанії, які шукають ясності щодо своїх обов'язків. Він базується на розумінні того, що «коли компанії виконують певні публічні функції³ може знадобитися більше, ніж повага». У такій ситуації приватне підприємство має взяти на себе паралельне та додаткове зобов'язання (поряд із державою) захищати права. Наступним кроком слід покласти на компанії додаткову відповідальність за захист прав людини, якщо держава не може або не бажає це робити. Водночас, зобов'язання компаній повинні доповнювати, а не замінювати зобов'язання держави.

1 Як то: небажання взаємодіяти з окупаційною владою, якщо територія окупована; побоювання фінансових втрат у разі продовження діяльності; ускладнення ланцюгів поставок тощо.

2 Забезпечення мінімально необхідного доступу до базових послуг і товарів є не лише приватним інтересом конкретної особи, але загальним інтересом усього суспільства, оскільки це забезпечує його стійкість і є необхідним для поваги людської гідності, мінімальною вимогою гуманності.

3 Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря щодо питання прав людини та транснаціональних корпорацій та інших комерційних підприємств, пункти 63-65, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/11session/A.HRC.11.13.pdf>.

Поглиблена належна обачність у сфері прав людини (heightened human rights due diligence – hHRDD) вимагає від таких компаній поставити собі запитання:

1. Чи є ви постачальником життєвоважливих товарів і послуг? Чи відіграєте ви ключову роль у наданні місцевому населенню доступу до таких товарів та послуг?
2. Чи продовжували ви постачати життєвоважливі товари та послуги після початку війни/окупації?

ЯКЩО НІ: Що було визначальним бар'єром, який зупинив продовження роботи? Чи були у вас законні міркування з точки зору прав людини? Чи взяла компанія до уваги потреби місцевого населення в доступі до життєвоважливих товарів і послуг, а також критичність/некритичність ролі вашої компанії у забезпеченні такого доступу? Чи підтримували ви зв'язок із співробітниками? Чи перебувають вони у безпеці?

ЯКЩО ТАК: Чи оцінили ви ризики для безпеки ваших працівників? Чи вжито заходів для мінімізації цих ризиків? (Чи був забезпечений доступ до бомбосховища? Чи були видані каски та бронезилети? Чи забезпечили ви послуги психологічної підтримки для співробітників? Чи навчають працівників заходам безпеки у випадку обстрілу чи іншої ситуації високого ризику? Чи готова компанія оперативно евакуювати співробітників та їх сім'ї, якщо це необхідно, тощо?) Чи оцінювали ви додаткові гендерні ризики, зокрема підвищений ризик гендерно зумовленого насильства? Чи оцінили ви, як змінилися потреби людей у доступі до життєвоважливих товарів і послуг, чи змінився ринок надання таких товарів і послуг і ваша роль на цьому ринку? Чи взаємодієте ви з державними установами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, волонтерами для координації зусиль щодо забезпечення доступу до життєвоважливих товарів і послуг, а також щодо забезпечення безпеки працівників? Чи враховуєте ви вразливість груп, спільнот та окремих осіб?

3. Чи було прийнято вищезгадане рішення з урахуванням місцевого контексту та його динаміки?

Незалежно від того, чи вирішить компанія продовжити роботу чи зупинитися, важливо, щоб процес прийняття рішень був консультативним і базувався на місцевих знаннях/інформації.

Аналіз ситуації в Україні та ведення бізнесу свідчить:

1. Поведінка місцевого бізнесу та транснаціональних компаній, які є постачальниками життєвоважливих послуг і товарів, суттєво відрізняється. Місцеві компанії, завдяки кращому розумінню потреб місцевого населення та поточної ситуації, продовжували працювати і часто відігравали вирішальну роль (евакуація людей, забезпечення їжею та водою тощо). Багато міжнародних компаній (за певними винятками) припинили роботу в перші години війни. Головним аргументом міжнародних компаній було забезпечення безпеки співробітників⁴. Однак у ряді випадків це відбувалося за найпростішим і безпечним сценарієм для самої компанії, оскільки продовження роботи означало необхідність думати про те, як максимально убезпечити працівників, стежити за розвитком ситуації та приймати ризики можливої небезпечної ситуації. Не заперечуючи критичної важливості безпеки працівників, слід підкреслити, що компанії повинні докладати всіх можливих зусиль, щоб збалансувати безпеку працівників і доступ до життєвоважливих товарів і послуг.
2. Існує значна різниця між поведінкою державних (ДП) і комунальних підприємств (КП), з одного боку, і приватних компаній, з іншого. ДП та КП, які є постачальниками життєвонеобхідних послуг та товарів, не припиняли свою роботу. У багатьох випадках це свідчить про пріоритет суспільних інтересів (надання таких послуг/товарів) над особистою безпекою працівників. Ця ситуація відрізняється від приватних компаній і показує, що ДП і КП не вистачає певної спроможності балансувати приватний інтерес працівників (їхню безпеку) із суспільними інтересами.

⁴ Дивіться приклад заяви: «Наші операції в Україні були зупинені через війну. З початку цієї кризи безпека наших колег та їхніх родин була нашим пріоритетом» (https://media.business-humanrights.org/media/documents/Unilever_response.pdf).

3. На тимчасово окупованих територіях уряді випадків доступ до життєвоважливих послуг і товарів використовується російськими військовими як зброя війни (місцевому населенню надходять погрози відключення електроенергії та газу в разі протестів проти російської влади, глушиться сигнал українських мобільних операторів, внаслідок чого місцеве населення не може навіть викликати швидку допомогу тощо). У таких ситуаціях здатність компанії докласти всіх зусиль, щоб знайти спосіб зберегти доступ до життєвоважливих товарів і послуг, навіть на короткий час, може відіграти вирішальну роль, врятувати життя.
4. Малі підприємства, зокрема продуктові магазини, компанії з доставки води та компанії, що надають транспортні послуги, у деяких випадках продемонстрували більшу стійкість порівняно з великими підприємствами, які не змогли швидко перебудувати ланцюжки поставок, щоб адекватно реагувати на зміну місцевого контексту.
5. Співпраця між державою та місцевим самоврядуванням, бізнесом і волонтерами була важливою для підтримки постачання життєвоважливих товарів і послуг. Волонтери змогли найшвидше визначити основні проблеми доступу до життєвоважливих послуг і товарів і змогли допомогти координувати зусилля. Стає очевидним, що залучення волонтерів є важливою складовою виявлення потенційних ризиків для прав людини під час війни та визначення найефективніших способів надання людям доступу до найважливіших послуг і товарів.

У всіх ситуаціях відповідальна бізнес-поведінка полягає в балансуванні між конкуруючими правами людини (у більшості випадків безпека працівників проти доступу до життєвоважливих товарів і послуг для місцевого населення), але не в балансуванні між правами людини та фінансовими інтересами компанії.

Передмова

Дебати про роль бізнесу в наданні «життєвоважливих товарів/послуг» знову активізувалися з огляду на виклики нашого часу. І військовий переворот у М'янмі, і незаконне вторгнення Росії в Україну поставили запитання: чи висуває надання «суспільно значимих благ», таких як ліки, їжа, вода, електроенергія, транспорт і навіть доступ до Інтернету, інші вимоги до бізнесу, ніж надання товарів і послуг, які не становлять першу необхідність? Чи відрізняються вимоги до бізнесу під час конфлікту від тих, що діють у мирний час? Чи несе бізнес обов'язок залишатися працювати в ситуаціях конфлікту чи масових порушень прав людини, щоб підтримувати надання таких послуг чи шукати «виключення» із режимів широких санкцій, як, наприклад, у контексті Росії?

Є кілька існуючих правил, якими б ми керувалися у зв'язку з цими питаннями, але ми маємо досвід інших конфліктів і режимів санкцій за останні 70 років. Не існує узгодженого міжнародного переліку життєвоважливих послуг, але ми можемо почати з огляду позицій договірних органів та спеціальних процедур ООН, Женевських конвенцій та інших аспектів міжнародного гуманітарного права, а також національних режимів санкцій (зокрема, винятків, виданих Управлінням з контролю за іноземними активами США). Природу корпоративної відповідальності за дотримання прав людини можна знайти в Керівних принципах ООН щодо бізнесу та прав людини (UNGPs) від 2011 року, і це є основою для дискусій про «поглиблену належну обачність у сфері прав людини» у зв'язку з «відповідальним виходом» із зони високого ризику, або якщо на те пішло, «відповідальним залишенням». Але UNGPs дійсно допомагають нам розрізнити те, що є життєвоважливими послугами, а що ні. Європейська конвенція з прав людини йде трохи в цьому напрямку, коли розглядає «публічні» функції, які бізнес виконує щодо деяких громадянських і політичних прав, але не щодо таких прав, як здоров'я, вода, їжа, житло чи нещодавно визнане права на здорове довкілля.

Я вітаю професора Олену Уварову з публікацією цієї важливої доповіді, написаної в той час, коли її власна країна зазнає нападу. Це своєчасна робота, яка є одним із найважливіших викликів бізнесу та прав людини для всіх нас

Джон Моррісон
генеральний директор
Інституту прав людини та бізнесу

Вступ

Доступ до життєвоважливих послуг і товарів, включаючи безпечну питну воду⁵, достатнє харчування⁶, житло⁷, охорону здоров'я та ліки⁸, постачання електроенергії та газу⁹, залізничний та міський транспорт¹⁰, комунальні послуги¹¹, банківські послуги¹², санітарію¹³ та доступ до Інтернету та послуг зв'язку¹⁴ – це ключова умова для задоволення основних потреб для ведення життя з людською гідністю¹⁵ та благополуччям¹⁶. Визнані стандарти прав людини вимагають забезпечення мінімально необхідного доступу до цих життєвоважливих послуг. Під час надзвичайних ситуацій, таких як збройні конфлікти, захист громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав є надзвичайно важливим.¹⁷

Багато сучасних збройних конфліктів відбуваються в містах, зачіпаючи мільйони людей у містах і селищах по всьому світу. Висока щільність населення та близькість цивільних осіб і цивільних об'єктів до військових об'єктів значно підвищують ризик загибелі цивільного населення, поранень і переміщення, а також пошкодження критичної інфраструктури, порушення надання життєвоважливих послуг і втрати доступу до життєвоважливих товарів.¹⁸

Зростає тенденція до використання життєвоважливих ресурсів та інфраструктури як мішеней для атак, як засобу ведення війни. Військові дії в Україні яскраво підтверджують цю тенденцію. Така практика є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права, тому всі держави зобов'язані поважати та забезпечувати повагу та дотримання міжнародного гуманітарного права.¹⁹ Додаткові протоколи до чотирьох Женевських конвенцій 1949 року, прийняті у 1977 році, забороняють напади на об'єкти, «необхідні для виживання цивільного населення». Міжнародне гуманітарне право зобов'язує сторони конфлікту забезпечувати адекватні умови життя для цивільного населення в таких питаннях, як охорона здоров'я, їжа, допомога у надзвичайній ситуації, зайнятість та освіта. Однак розуміння життєвоважливості може змінюватися залежно від контексту.

5 Див.: УВКПЛ і право на воду та санітарію, <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation#:~:text=On%2028%20July%202010%20the,RES%2F64%2F292>.

6 Див.: Право на достатнє харчування, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>.

7 Див.: Право на достатнє житло, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf.

8 Див.: Право на здоров'я, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet31.pdf>.

9 Див. також 10 пріоритетів прав людини для сектору електроенергетики та комунальних послуг, <https://www.bsr.org/en/our-insights/primers/10-human-rights-priorities-power-and-utilities-sector>; Ларс Лефквіст, Чи існує загальне право людини на електроенергію?, Міжнародний журнал прав людини, том. 24, 2020 - Випуск 6; Стівен Таллі, Право людини на доступ до електроенергії, 2006, *The Electricity Journal* 19(3):30-39.

10 Див. також: 10 пріоритетів прав людини для сектору транспорту та логістики, <https://www.bsr.org/en/our-insights/primers/10-human-rights-priorities-for-the-transport-and-logistics-сектора>.

11 Див. також 10 пріоритетів прав людини для сектору електроенергетики та комунальних послуг, <https://www.bsr.org/en/our-insights/primers/10-human-rights-priorities-power-and-utilities-sector>; Ларс Лефквіст, Чи існує загальне право людини на електроенергію?, Міжнародний журнал прав людини, том. 24, 2020 - Випуск 6; Стівен Таллі, Право людини на доступ до електроенергії, 2006, *The Electricity Journal* 19(3):30-39.

12 Див. також: 10 пріоритетів прав людини у фінансовому секторі, <https://www.bsr.org/en/our-insights/primers/10-human-rights-priorities-for-the-financial-sector>; Банки та права людини, https://www.banktrack.org/campaign/banks_and_human_rights.

13 Див.: УВКПЛ і право на воду та санітарію, <https://www.ohchr.org/en/water-and-sanitation/about-water-and-sanitation#:~:text=On%2028%20July%202010%20the,RES%2F64%2F292>.

14 10 Пріоритетів прав людини для сектору інформаційно-комунікаційних технологій,

15 Проект Сфера, Гуманітарна хартія та мінімальні стандарти реагування на катастрофи, 2004.

16 П. Дж. Брук і С. М. Сміт, Укладання контрактів на державні послуги: допомога на основі результатів та її застосування (Світовий банк 2001) ix; ООН Хабітат, «Міжнародні рекомендації щодо доступу до основних послуг для всіх» (7 січня 2009 р.) UN Doc HSP/GC/22/2/Add. 6 і HSP/GC/22/2/ Add. 6/Corr.1/Rev.1, Додаток, пункт 1: «[Базові послуги сприяють забезпеченню людського існування, людській гідності, якості життя та сталим джерелам існування». Див. також С. Graham, «Socio-Economic Rights and Essential Services: A New Challenge for the Regulatory State», у D. Oliver, T. Prosser and R. Rawlings (eds), *The Regulatory State: Constitution Implications* (Oxford University Press) 2010) 158. Див. також Jernej Letnar Čerňič, *Corporate Accountability under Socio-Economic Rights*, Routledge, 2019, p. 111.

17 Доповідь Верховного комісара ООН з прав людини «Захист економічних, соціальних і культурних прав у період конфлікту», подана відповідно до резолюції 48/141 Генеральної Асамблеї, Верховний комісар ООН з прав людини, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf>.

18 Підсумок семінару ОНА щодо захисту цивільного населення під час війни в містах, організованого в рамках Форуму глобальної гуманітарної політики 13 грудня 2017 р. Див. також *Protection of Civilians in Urban Warfare: High-level Open Debate*, 24 січня 2022 р., <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2022/01/protection-of-civilians-in-urban-warfare-high-level-open-debate.php>.

19 Водопостачання та водна безпека в контексті російської агресії Доктор наук з державного управління, доцент Зелінський С. Е. Водопостачання та безпека води в умовах російської агресії д.ю.н., доцент Зелінський С.Є.

В Україні активні бойові дії ведуться переважно в населених пунктах. Кілька тижнів точилися запеклі міські бої за Маріуполь (населення близько 500 тис. осіб на момент початку бойових дій; евакуації практично не було) та багатьох інших населених пунктів на Сході України з подальшою їх окупацією, Чернігова (майже 300 тис.) на півночі України, а також в інших місцевостях. Регулярні, в тому числі масовані, напади здійснюються на такі міста, як Харків (1,5 млн.), Миколаїв (майже 500 тис.). Чимало населених пунктів в Україні періодично обстрілюють ракетами великої дальності, зокрема Київ (майже 3 млн.), Одеса (близько 900 тис.), Запоріжжя (750 тис.), Дніпро (950 тис.), Львів (700 тис.). Під тимчасовою окупацією опинилися багато населених пунктів на півдні та сході України, найбільші з яких Херсон (290 тис.), Мелітополь (150 тис.), Бердянськ (120 тис.), Енергодар (50 тис.). Об'єкти інфраструктури в багатьох випадках стають об'єктами ракетних ударів; в окремих населених пунктах зруйновано 80-90% об'єктів критичної інфраструктури.

Для населених пунктів на решті території України, які вважаються відносно безпечними, проблемою стало масштабне переміщення населення – понад 8 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами, що значно збільшило навантаження на споживання життєвоважливих послуг і товарів, та поставило переміщених осіб у вразливе становище. Подекуди ситуація загострюється через дискримінаційне ставлення до ВПО.

Таким чином, ситуація в різних частинах України в різний час суттєво відрізняється щодо доступу до життєвоважливих товарів і послуг. Компанії, які приймають одне загальне рішення для всієї території України, швидше за все припускаються помилки.

БІЗНЕС В УКРАЇНІ СТИКАЄТЬСЯ З ТРЬОМА ПАРАЛЕЛЬНИМИ СИТУАЦІЯМИ:

СИТУАЦІЯ 1: Триваючий активний конфлікт/надзвичайна ситуація

У районах, де тривають активні бойові дії або ведуться регулярні обстріли території, частими викликами є руйнування об'єктів критичної інфраструктури та ускладнений (у деяких випадках неможливий) доступ до критичної інфраструктури (зокрема для її ремонту), і як наслідок небезпека для життя та здоров'я співробітників компанії надзвичайно висока. У більшості випадків ланцюжки поставок порушуються.

За таких умов багато транснаціональних компаній припинили роботу (з перших годин війни, коли масштаби небезпеки ще не були зрозумілі). Водночас місцевий бізнес продовжував працювати, оскільки він має набагато більший зв'язок із місцевою громадою, часто будучи її частиною, набагато краще розуміє контекст, знає потреби місцевого населення та знає, як орієнтуватися в поточній ситуації.

Комунальні та державні підприємства також продовжували працювати навіть з дуже високим ризиком для безпеки працівників. Комунальні підприємства продовжували проводити ремонтні роботи з забезпечення водопостачання, газопостачання та вивезення сміття навіть в умовах активних обстрілів. ДП «Укрзалізниця» проводила і проводить евакуацію людей, у тому числі із зон підвищеного рівня небезпеки.

СИТУАЦІЯ 2: Окупована територія

Окупаційна влада може позбавити підприємства можливості працювати (наприклад, заглушити мобільний сигнал) або встановити фактичний контроль над підприємствами (зокрема, атомними електростанціями). Україна зі свого боку ввела заборону на господарську діяльність на тимчасово окупованій території, це може бути не пряма заборона, але заборона взаємодії з державою-окупантом, заборона здійснювати платежі з/на окуповану територію, заборона сплачувати податки до бюджету держави-окупанта, заборона ввезення та вивезення товарів з та на окуповану територію, що призводить до неможливості ведення бізнесу).

Додатковим фактором, який впливає на рішення компаній припинити діяльність на окупованій території, є санкції третіх країн, які можуть чітко сигналізувати компаніям, що економічна діяльність на окупованій території буде вважатися безвідповідальною поведінкою.

За таких умов транснаціональні компанії негайно припинили свою роботу. Національний приватний бізнес продовжував працювати до тих пір, поки це було можливо без необхідності взаємодії з окупаційною владою (тобто зберігалася можливість розрахунків у національній валюті, були запаси ліків в аптеках, продуктів харчування в магазинах тощо). Основні ДП та КП (банки, централізоване водопостачання, електроенергія) продовжували працювати, поки окупаційна влада не встановила повний контроль над наданням відповідних послуг і товарів.

СИТУАЦІЯ 3: Інші постраждали від конфлікту території

На решті території України, де відносно безпечно (за винятком одиночних ракетних обстрілів окремих населених пунктів), основною проблемою є значна присутність внутрішньо переміщених осіб (близько 8 млн осіб). Це в певні моменти породжує дефіцит продуктів харчування (в деяких випадках значне зростання цін на них), дефіцит готівки, а також проблеми з житлом (ціни на оренду житла в окремих випадках зросли на 200-300 відсотків, що призвело до зниження доступності житла, особливо для ВПО). Вразливість доступу до житла та їжі значно підвищує ризики торгівлі людьми для ВПО.

Лише кілька транснаціональних компаній припинили роботу на території такого типу. Вони вирішили припинити роботу на всій території України до закінчення бойових дій. Наприклад, Uber надавав важливі послуги з евакуації; він відновив послуги в п'яти містах, де ситуація з безпекою стабілізувалася. McDonalds не є постачальником товарів і послуг першої необхідності, але його поведінка впливає на місцеву громаду, зокрема через місцевий бюджет.

Криза, спричинена війною, не змінює основ прав людини, але вона підкреслює нагальність просування та захисту основних прав людини у всьому ланцюжку створення вартості будь-якого бізнесу. У деяких випадках важливість доступу до життєвоважливих послуг значно зростає – можливість доступу до громадського транспорту стає критичною для евакуації, доступ до Інтернету – для отримання актуальної інформації про можливі загрози та загальну ситуацію, евакуаційні коридори, гуманітарну допомогу; доступ до засобів зв'язку – щоб підтримувати зв'язок із сім'єю, за потреби викликати екстрені служби тощо. Війна також підвищує очікування компаній щодо поведінки, що ґрунтується на правах людини.²¹

Цей звіт містить огляд ролі компаній у наданні життєвоважливих послуг і товарів під час війни в Україні. Розглянуто три основні ситуації, в яких такі компанії працюють в Україні: території активних бойових дій, тимчасово окуповані території та відносно безпечні території. Звіт демонструє різницю в поведінці великих і малих компаній перед викликами, спричиненими війною, включаючи державні, комунальні та приватні компанії, а також міжнародні та місцеві підприємства.

21 Дилеми бізнесу та прав людини в розпал COVID-19 Посібник для керівників вищої ланки, травень 2020 р. Бізнес і права людини, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/au/Documents/risk/deloitte-au-business-human-rights-dilemmas-midst-of-covid-19-guide-for-senior-executives-23062020.pdf>.

Методологія

У звіті використано інформацію, зібрану авторкою звіту протягом понад 4 місяців війни (з 24 лютого 2022 року) на території України, а також шляхом особистих інтерв'ю з людьми, які перебувають або перебували певний час на окупованих територіях або територіях активних бойових дій, опитування у форматі Google-анкети (загалом в опитуванні взяли участь 136 осіб), а також загальнодоступну інформацію на сайтах та інформаційних каналах.

Ідея доповіді була представлена 10 березня 2022 року на **вебінарі «Бізнес-поведінка під час війни»**,²² співорганізаторами якого є Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Польський інститут прав людини та бізнесу. Питання цієї доповіді раніше обговорювалися під час серії експертних заходів:

- **Швидке реагування: бізнес, права людини та Україна**, 21 березня 2022 р., спільно організований Essex Business and Human Rights та Global Business & Human Rights Scholars Association²³;
- **Відповідальна бізнес-поведінка в контексті російського вторгнення в Україну**, 26 квітня 2022 р., організована Центром відповідальної бізнес-поведінки ОЕСР;
- **Сесія належної обачності з питань прав людини та охорони навколишнього середовища (HREDD) у сценаріях конфлікту** в рамках щорічних загальних зборів Європейської коаліції корпоративної справедливості (ECCJ) 19 травня 2022 р.;
- **Щорічна конференція Нідерландського інституту права та управління (NILG) з питань бізнесу, прав людини та життєвого середовища**, 16 червня 2022 р., організована юридичною групою Університету Вагенінгена у співпраці з юридичним факультетом Університету Гронінгена;
- **Бізнес і права людини під час війни: забезпечення необхідними товарами та послугами**, 20 червня 2022 р. спільно організовано Центром бізнесу, прав людини і навколишнього середовища NOVA та Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого²⁴;
- **Економіка війни, права людини та практика відповідального ведення бізнесу: останні виклики з України, Росії та за її межами**, 21 червня 2022 р., організований Академічним форумом Нового університету;
- сесія щодо поглибленої належної обачності у сфері прав людини під час щорічної зустрічі ПРООН «Зміцнення верховенства права та прав людини для підтримання миру та сприяння розвитку», 22 червня 2022 р.

²² Звіт про вебінар: Ділова поведінка під час війни, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/webinar-report-business-conduct-in-times-of-war/>.

²³ Відеозапис: <https://www.youtube.com/watch?v=CMDgsYXyKbM>.

²⁴ <https://novabhre.novalaw.unl.pt/webinar-business-and-human-rights-in-times-of-war-the-provision-of-essential-goods-and-services/>.

Обґрунтування цінностей і нормативна база для забезпечення життєвоважливих послуг і товарів під час війни корпоративними акторами

Життєвоважливість послуг і товарів

Життєвоважливі послуги та товари є фундаментальними, оскільки порушення їх постачання може мати шкідливі наслідки для всього або частини населення.

«Життєвоважливість» залежить від контексту. Жодного фіксованого визначення життєвоважливих товарів/послуг в строгому сенсі не існує. Часто вживаним терміном, який можна тлумачити більш вузько, є термін «базові товари/послуги», що визначається як товари/послуги в соціальній сфері, які мають бути наявними та розумно доступними для кожного, хто має в них потребу. Можуть бути різні відтінки «життєвоважливості». Деякі такі товари/послуги можуть безпосередньо слугувати для захисту життя людей, тоді як інші є «незамінними» для досягнення базового чи адекватного рівня життя або забезпечення того, щоб усі люди могли брати участь і всеосяжно розвиватися в суспільстві. Споживачі життєвоважливих товарів/послуг зазвичай не можуть відмовитися від покупки, тобто відмова від покупки може призвести до серйозного погіршення обставин і мати значні довгострокові наслідки. Це вимагає від постачальників життєвоважливих послуг (постачальників «предметів першої необхідності») надавати ці послуги всім, хто їх потребує, за справедливую та розумну ціну, у достатній кількості та якості та в недискримінаційний спосіб, зокрема якщо постачальники займають домінуюче або монопольне становище.²⁵

Несуттєві (не життєвоважливі) послуги та товари можуть стати життєвоважливими, якщо надання таких товарів та послуг переривається на час, за який може виникнути загроза «життю, особистій безпеці чи здоров'ю всього чи частини населення».²⁶ Для прикладу: незважаючи на те, що прибирання сміття це «несуттєва» (у розглядуваному сенсі) послуга, вона стає життєвоважливою, коли її припиняють на тривалий період часу, і накопичення сміття стає небезпечним. Як наслідок, ми можемо сказати, що важливість даної послуги визначається співвідношенням між рівнем шкоди, яку, ймовірно, може бути завдано, коли надання цієї послуги переривається, і часом такого переривання.²⁷

Наявність або відсутність цих послуг впливає не лише на окремого споживача, а й на суспільство в цілому. На європейському рівні «послуги загального інтересу» використовуються як термін для позначення державних і приватних послуг, які мають вимір «загального інтересу». Визнається, що ці послуги не можна повністю залишити ринку через бажання захистити певні цінності.²⁸ Головною цінністю є універсальність цих послуг. Це значення відображає бажання гарантувати певний рівень доступу до цих послуг для всіх. Деякі з цих послуг, таким чином, вважаються «життєвоважливими» послугами, відсутність яких для окремої особи чи групи осіб має розглядатися як проблематична та бути виправлена шляхом певного (державного) втручання.²⁹

²⁵ Хелло де Вольф (2012) 541–542. Див. також, загалом, М. Taggart, «The Province of Адміністративне право Визначено?» у М. Taggart (ed.), *The Province of Administrative Law* (Видавництво Гарт 1997) 6–8.

²⁶ Міжнародна організація праці, Свобода асоціації, параграф. 586.

²⁷ Ван де Валле, «Коли служба є важливою державною службою?» стор. 522; Ганс Де Брюйн і Віллемійн Діке, «Стратегії захисту суспільних цінностей у лібералізованих Сектори комунального господарства», *Державне управління* 84 (2006): 717–35.

²⁸ Ганс де Брейн, Віллемійн Діке (2006). Стратегії захисту суспільних цінностей у лібералізованих комунальних секторах, *Державне управління*, том. 84, випуск 3, стор. 717–735.

²⁹ Стівен Ван де Валле. Коли це обов'язкова послуга _ _ _ Державна служба? (2009), *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 80, випуск 4, стор. 521–545.

Життя людей буквально залежать від компаній, які надають послуги та продукти для порятунку життя в ситуації високого ризику. Наприклад, закриття аптек в перші дні війни, призвели до того, що люди, які гостро потребували ліків, не мали до них доступу або були змушені долати значні відстані, щоб їх знайти. Подібна ситуація склалася з дитячим харчуванням та засобами гігієни, зокрема підгузками. Багато продуктових магазинів були закриті, а ті, що працювали, приймали лише готівку (без готівки люди опинялися в ситуації, коли не могли нічого купити) і працювали обмежену кількість годин на день (2-4 години). Перед працюючими продуктовими

магазинами утворювалися довгі черги людей, що у разі обстрілу призводило до масової загибелі людей. Важливу роль в евакуації людей відіграла державна залізнична компанія «Укрзалізниця» (компанія евакуювала понад 4 мільйони людей із населених пунктів, де йшли бойові дії чи регулярні обстріли³⁰).

Особливо вразливими в таких умовах є люди з інвалідністю та члени сім'ї, які за ними доглядають, люди з маленькими дітьми, вагітні жінки та жінки, які нещодавно народили, люди похилого віку (80+), люди з хронічними захворюваннями, у тому числі ті, які потребують певної допомоги, дієти та люди, які живуть за межею бідності.

Життєвоважливі послуги як публічні послуги

Публічні послуги традиційно сприймаються як послуги, які належать, управляються та надаються державою.³¹ Незважаючи на це, доступ до життєвоважливих послуг і товарів може надаватися приватним постачальником, але постачання цих послуг все одно може бути універсальним за своєю природою, для всіх членів суспільства, і на користь усіх цих членів як окремо, так і для суспільного інтересу в цілому. Такі вимоги зазвичай називають «зобов'язаннями щодо універсальних послуг». Міжамериканський суд з прав людини знаково висловився у справі Хіменес-Лопес проти Бразилії, що:

надання публічних послуг передбачає захист суспільних інтересів, що є одним із завдань держави. Хоча держави можуть делегувати надання таких послуг шляхом так званого аутсорсингу, вони продовжують нести відповідальність за надання таких публічних послуг і за захист відповідних суспільних інтересів.³²

Права людини нейтральні щодо економічних моделей загалом,³³ і моделей надання послуг, зокрема. У доповіді Верховного комісара вказується, що «підхід

договірних органів та спеціальних процедур Організації Об'єднаних Націй полягає у тому, що правозахисні норми не встановлюють будь-яку конкретну форму надання послуг та зберігають за державами можливість визначення найкращих способів виконання їх правозахисних зобов'язань» (A/HRC/6/3, пункт 52). Існують різні форми делегування надання послуг, які фактично є життєздатними варіантами, які кожна держава може розглянути. Але делегування надання життєвоважливих товарів і послуг не звільняє державу від її зобов'язань щодо прав людини.³⁴

Приватизація сама по собі не заборонена міжнародним правом у галузі прав людини, навіть у сферах, де роль державного сектора традиційно була сильною, наприклад, у забезпеченні водою, електроенергією, освітою чи охороною здоров'я. Проте приватні постачальники повинні підпорядковуватися суворим правилам, які накладають на них так звані «зобов'язання щодо надання публічних послуг»: це може включати вимоги щодо універсальності охоплення та безперервності послуг, політики ціноутворення, вимог до якості та участі користувачів.³⁵

30 600 тис. – у сусідні країни [З початку війни Укрзалізниця евакуювала 4 млн осіб на захід України, близько 600 тис. – у сусідні країни], <https://forbes.ua/ru/news/lyudi-25052022-6218>.

31 Зобов'язання держав щодо прав людини щодо державних послуг Нормативна база Організації Об'єднаних Націй POLICY BRIEF · 19 жовтня 2020 р., <https://static1.squarespace.com/static/5a6e0958f6576ebdeoe78c18/t/5fc6235e3f75b16643a5bd59/1606820703234-1-2020 States-HR-Oblig-PS-UN-NormFram.pdf>.

32 Справа Хіменес-Лопес проти Бразилії, рішення від 4 липня 2006 р. (сутність, відшкодування та судові витрати), IACtHR, серія C № 149, пункт 96; А. Галло де Вольф, Поєднання приватизації з людським Права (Intersentia 2012) 144–145; Хелло де Вольф (2013) 175–176.

33 Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 3 (1990) про характер зобов'язань держав-учасниць, п. 8.

34 Доповідь незалежного експерта з питань зобов'язань щодо прав людини, пов'язаних із доступом до безпечної питної води та санітарії, Катаріні де Альбукерке, 29 червня 2010 р. https://digitallibrary.un.org/record/686179?ln=zh_CN

35 Дивіться висновки, що додаються до резолюції щодо гідної праці в глобальних ланцюгах поставок, прийнятий Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на її 105-й сесії, пункт 16 (g).

Див., наприклад, резолюцію 15/9 Ради з прав людини.

Див. коментар загального порядку № 22 (2016) Комітету щодо права на сексуальне та репродуктивне здоров'я, пункти 14, 42, 43 і 60. Див., наприклад, E/C.12/CHL/CO/4, п. 30; та A/69/402. Звичайно, хоч це важливо, належне регулювання постачальників освітніх послуг має поважати академічну свободу та «свобода батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів вибирати школи для своїх дітей, інше ніж встановлені державними органами, які відповідають такому мінімуму освіти стандартів, які можуть бути встановлені чи затверджені державою, і для забезпечення релігійних і моральних виховання своїх дітей відповідно до власних переконань» (ст. 13 (3) Пакту). як що стосується початкової освіти, держави-учасниці повинні забезпечити не тільки її доступність, але й безкоштовність, як того вимагає ст. 13 (2) (a) і 14 Пакту.

Постачальниками життєвоважливих послуг і товарів в Україні є державні та комунальні компанії, а також приватні підприємства різного розміру – великий, середній і малий бізнес, а також місцеві та міжнародні компанії:

Товари та послуги першої необхідності	Вид бізнесу
Інтернет	Приватні компанії, переважно невеликі місцеві компанії
Послуги зв'язку, зокрема мобільного зв'язку	Приватні компанії, переважно національні; мобільні оператори представляють великий бізнес
Доставка питної води	Переважно місцеві невеликі приватні компанії
Централізоване водопостачання	Комунальні підприємства
Електро та газопостачання	Переважно великі українські приватні та державні компанії
Роздрібна торгівля продуктами харчування	Великі приватні компанії, як національні, так і міжнародні, а також місцеві маленькі магазини, сімейний бізнес
Медичні послуги (лікарні)	Як приватні компанії, так і комунальні та державні підприємства
Продаж медикаментів	Приватні компанії, українські та міжнародні
Громадський транспорт	Переважно комунальні компанії
Служба таксі	Міжнародні та місцеві гіг-компанії та невеликі місцеві компанії
Залізниця	Державна компанія, монополія
Банківські послуги	Приватні банки, в тому числі з іноземним капіталом, і державні банки
Вивіз сміття, каналізація	Переважно комунальні компанії

Отже, «суспільний інтерес» послуги є важливим фактором, що визначає, чи є послуга «публічною послугою». Відповідно до цього визначення, усі послуги, які мають очевидний «суспільний інтерес», необхідні для реалізації прав людини, навіть якщо вони надаються приватно. Отже, ці послуги належать до законної сфери регулювання державних органів.³⁶

Водночас наше розуміння «приватного» чи «публічного» характеру послуг може змінюватися з часом або залежно від ситуації. Кілька хороших прикладів послуг, які зазвичай можна вважати «приватними послугами», це «послуги приватного таксі», «послуги високоякісного ширококутового доступу до Інтернету» або доступ до певного набору «телевізійних каналів». Вони також зазвичай пропонуються приватними провайдерами, і, як правило, не обов'язково в публічному інтересі. Іншими словами, ми не припускаємо, що всі люди повинні мати

доступ до цих послуг у повсякденному житті. Гарним прикладом «публічного» варіанту «приватних служб таксі» може бути «громадський транспорт». Останній пропонується в суспільних інтересах (мобільність, транспорт, безпека) для всіх членів громадськості та часто, але не завжди, державними органами. Водночас приватні послуги таксі також можуть підлягати регулюванню з боку держави (наприклад, коли послуги таксі відповідають певним суспільним інтересам і потребам, наприклад, у надзвичайних ситуаціях або перевезення людей з інвалідністю). Особливо в ситуаціях, коли «громадський транспорт» недостатньо доступний (наприклад, у певних географічних місцях та/або вночі), держава може вважати доцільним втрутитися та регулювати «приватні» послуги в публічному інтересі. Держава може забезпечити доступність для населення, встановивши обмеження на ціну або заборонивши відмовляти клієнтам у доступі до автомобіля.³⁷

36 А. Макбет, Міжнародні економічні суб'єкти та права людини (Рутледж 2010) 152.

37 CESCR «Загальний коментар № 15 (2002): право на воду» (20 січня 2003) UN Doc E/C.12/2002/11; CESCR «Загальний коментар № 19: право на соціальне забезпечення» (4 лютого 2008 р.) UN Doc E/C.12/GC/19; CESCR «Загальний коментар № 12: право на достатнє харчування» (12 травня 1999 р.) Документ ООН E/C.12/1999/5; CESCR «Загальний коментар № 14: право на найвищий досяжний рівень здоров'я» (11 серпня 2000 р.) UN Doc E/C.12/2000/4.

Доступ до життєвоважливих послуг і товарів гарантується захистом економічних, соціальних і культурних прав (ЕСС). Характер ЕСС-прав викликає питання про те, чи «корпорації несуть щось більше, ніж обов'язок поважати права людини загалом і ЕСС-права зокрема».³⁸ Зобов'язання захищати вимагає від компаній робити все можливе, щоб забезпечити мінімальний рівень соціально-економічних прав

Забезпечення життєвоважливими послугами та товарами у воєнний час

Захист ЕСС-прав пов'язаний із «концепцією мінімального змісту», згідно з якою «кожне [ЕСС] право має ... приводити до мінімального змісту, за відсутності якого держава-учасниця порушує свої зобов'язання».⁴⁸ У той же час «мінімальний зміст» є юридично обов'язковим і від нього держава не може відступити (це означає, що держави не можуть обгрунтовувати його недотримання посиленням на ті чи інші обставини).⁴⁹ Навіть коли конфлікти призводять до обмеження ресурсів, від держав вимагається забезпечити наявність, доступність і прийнятність якісних медичних закладів, товарів і послуг, особливо для груп, які стали вразливими через конфлікт.⁵⁰

як для своїх працівників, так і для громад.³⁹ Раніше Комітет розглядав зростаючий вплив підприємницької діяльності на користування конкретними правами Пакту щодо здоров'я,⁴⁰ житла,⁴¹ їжі,⁴² води,⁴³ соціального забезпечення,⁴⁴ права на працю,⁴⁵ права на справедливі та сприятливі умови праці⁴⁶ та права на створення та вступ у профспілки.⁴⁷

У Загальному коментарі 19 Комітет передбачає, що мінімальне право на соціальне забезпечення має передбачати основне медичне обслуговування, базове притулок та житло, воду та санітарію, продукти харчування та найпростіші форми освіти.⁵¹ Тому Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав закликає держави застосовувати Пакт на окупованих територіях⁵² і в ситуації збройного конфлікту.⁵³ Комітет розглядав реалізацію Пакту в таких складних обставинах, вимагаючи від держав-учасниць робити все, що в їхніх силах, для покращення здійснення економічних, соціальних і культурних прав.⁵⁴

38 Економічні, соціальні та культурні права, цілі сталого розвитку та обов'язки корпорацій: відмова від хибних дихотомій Денвуд ЧРВА* та Ноджім АМОДУ, Журнал про бізнес і права людини, 6 (2021), стор. 21–41.

Комітет рекомендує державі-учасниці: (а) Прискорити підготовку та ухвалення національного плану дій щодо бізнесу та прав людини; (с) вжити заходів для забезпечення юридичної відповідальності компаній, що базуються на території держави-учасниці або керуються з неї, за порушення економічних, соціальних і культурних прав у результаті їхньої діяльності, а також надати адекватні засоби правового захисту жертвам; (d) Збирати інформацію щодо позовів, поданих жертвами порушень економічних, соціальних і культурних прав суб'єктами господарювання. Комітет звертає увагу держави-учасниці на свій коментар загального порядку № 24 (2017) щодо зобов'язань держави за Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права в контексті підприємницької діяльності (Е/С.12/УЗВ/СО/ 3 (CESCR 2022), пункт 15).

39 Економічні та соціальні права в неоліберальному світі, під редакцією Джилліан Макногтон, Діані Ф. Фрей, Cambridge University Press, 2018, стор. 34.

40 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 14 (2000) щодо права на найвищий досяжний рівень здоров'я, пп. 26 і 35.

41 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 4 (1991) про право на достатнє житло, п. 14.

42 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 12 (1999) щодо права на достатнє харчування, пп. 19 і 20.

43 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 15 (2002) щодо права на воду, пункт. 49.

44 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 19 (2007) щодо права на соціальне забезпечення, пп. 45, 46 і 71.

45 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 18 (2005) щодо права на працю, п. 52.

46 Див. Зауваження загального порядку Комітету № 23 (2016) щодо права на справедливі та сприятливі умови праці, пп. 74 і 75.

47 Див. Е/С.12/АЗЕ/СО/3, пункт. 15.

48 Філіп Алстон, «Вихід із безодні: виклики, що постають перед новим комітетом ООН». Економічні, соціальні та культурні права», (1987) 9 Human Rights Quarterly 352.

49 Амрей Мюллер, «Обмеження та відступи від економічного, соціального and Cultural Rights' (2009) 9 Human Rights Law Review 557 на 654.

50 Див. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, коментар загального порядку № 14, пункт. 43; доповідь Спеціального доповідача про право на найвищий досяжний рівень здоров'я (А/68/297, пункт 11).

51 Економічні та соціальні права в неоліберальному світі, під редакцією Джилліан Макногтон, Діані Ф. Фрей, Cambridge University Press, 2018, стор. 34.

52 Комітет з економічних, соціальних і культурних прав Заключні зауваження щодо четвертої періодичної доповіді Ізраїлю 12 Листопад 2019 <https://uhri.ohchr.org/en/document/05cbo090-8292-4a85-8f79-552of225082f>.

53 Комітет з економічних, соціальних і культурних прав Прикінцеві зауваження щодо початкової доповіді Центральноафриканської Республіки, 4 травня 2018 р., <https://uhri.ohchr.org/en/document/80c8470a-d309-4653-9720-1e569fadbd62>.

54 Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 3 (1990) про характер зобов'язань держав-учасниць (ст. 2 (1) Пакту), п. 10 ; Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Зауваження загального порядку № 14 (2000) щодо права на найвищий досяжний рівень здоров'я (ст. 12), пункт. 47; і коментар загального порядку № 15 (2003) про право на воду (ст. 11 і 12 Пакту), п. 40.

Приватизація надання таких послуг і товарів не позбавляє їх елемента публічної функції (це означає, що забезпечення мінімально необхідного доступу до життєвоважливих послуг і товарів є не лише в приватних інтересах конкретної особи, а й у загальних інтересах всього суспільства, оскільки такі дії забезпечують стійкість суспільства та є необхідною умовою поваги людської гідності, мінімальною вимогою гуманності). Публічний характер послуг і товарів підкреслює роль держави в забезпеченні доступу до них: у мирний час держава встановлює регулювання, спрямоване на забезпечення доступу до життєвоважливих послуг для найбільш уразливих верств населення, моніторинг якості послуг тощо. Під час війни держава стає головним адресатом вимоги забезпечити доступ до життєво необхідних послуг і товарів самостійно або через посилене регулювання постачальників послуг і тіснішу взаємодію з ними. Концепція бізнесу та прав людини закликає державу надавати рекомендації бізнесу щодо того, які ризики несе війна для прав людини, які дії має вжити бізнес для мінімізації ризиків негативного впливу на права людини, які форми взаємодії між бізнесом та державою можуть мінімізувати такі ризики та забезпечити доступ до життєвоважливих товарів і послуг. У той же час **бізнес несе власну відповідальність докладати всіх можливих зусиль для забезпечення прав людини.**

У ситуації надання життєвоважливих послуг і товарів під час конфлікту здатність держави надавати доступ до них та/або належним чином регулювати поведінку приватних суб'єктів для забезпечення доступності може бути вкрай обмеженою. Це означає, що до компаній можуть висуватись додаткові позитивні вимоги, окрім базової відповідальності за дотримання прав. Другий стовп Керівних принципів – відповідальність бізнесу за дотримання прав людини – застосовується незалежно від того, як уряди виконують свої зобов'язання, і дійсно застосовується в усіх контекстах.

Цей підхід, який ми називаємо сценарієм «поваги (плюс)», підкреслює незначну та туманну різницю між захистом і повагою до прав людини, і, ймовірно, дещо збентежить компанії, які шукають ясності щодо своїх зобов'язань. Фраза «більше, ніж повага, може знадобитися, коли компанії виконують певні публічні функції» точно не пояснює межі такої відповідальності.⁵⁵ У ситуації, коли, наприклад, компанія виконує елементи державної влади або коли вона діє за вказівками, керівництвом чи контролем держави, вона діє у квазі-урядовій ролі.⁵⁶ У такій ситуації вона повинна взяти на себе паралельне та додаткове зобов'язання (разом з державою) захищати права. У ситуації, коли компанія, по суті, діє від імені держави, вона бере на себе зобов'язки не лише поважати, але й захищати права людини. У другому прикладі сценарію поваги (плюс) Спеціальний представник Генерального секретаря зазначає, що «умови роботи можуть висувати додаткові вимоги до компаній, наприклад, необхідність захисту працівників у зонах, уражених конфліктом... але це більш доречно розглядається як конкретна операціоналізація відповідальності поважати, а не як окрема відповідальність взагалі».⁵⁷ Має бути також наступний крок покладення додаткової відповідальності на корпорацію щодо захисту прав людини, якщо держава за таких обставин не може або не бажає цього зробити. Зобов'язання компаній повинні доповнювати, а не замінювати зобов'язання держави; у такій ситуації корпорації та держави можуть і повинні взяти на себе відповідальність за захист, а не просто повагу до прав людини.⁵⁸

Ефективна система регулювання, заснована на стандартах прав людини, є життєво необхідною для забезпечення дотримання як державними, так і недержавними суб'єктами права людини на основні товари та послуги.⁵⁹

55 Заохочення всіх прав людини, громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, у тому числі права на розвиток, бізнесу та прав людини: на шляху до введення в дію системи «захисту, поваги та правового захисту» Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря щодо питання прав людини та транснаціональних корпорацій та інших комерційних підприємств, пункти 63-65, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/11session/A.HRC.11.13.pdf>.

56 Роберт МакКорквудейл, Пенелопа Сімонс, Відповідальність за кордоном: Відповідальність держави за екстериторіальні порушення корпораціями міжнародного права прав людини, Огляд сучасного права, том 70, випуск 4, липень 2007 р., сторінки 598-625.

57 Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря щодо питання прав людини та транснаціональних корпорацій та інших комерційних підприємств, пункт 63, <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/11session/A.HRC.11.13.pdf>.

58 Корпоративна відповідальність за економічні, соціальні та культурні права: права шукають засіб правового захисту? Журнал ділової етики (2009) 87:433-451.

59 К. М. Крчак, «Поліпшення управління водними ресурсами через розширення доступу громадськості до інформації та участі» (2005) 5 (1) Закон і політика сталого розвитку 34-48, 34-39; HRC, Резолюція: Права людини та доступ до безпечної питної води та санітарії (6 жовтня 2010 р.) A/HRC/RES/15/9, пункти 6 і 7; Загальний коментар № 15, пункт 44 (b); Катаріна де Альбукерке, «Доповідь Спеціального доповідача з прав людини на воду та санітарію щодо надання недержавних послуг» (17 червня 2010 р.) A/HRC/15/31; ОЕСР, Участь приватного сектора у водній інфраструктурі (2009) стор. 25; Недержавне надання послуг, 2010 (п 103) п. 63f.

Публічний характер життєвоважливих послуг і товарів посилює корпоративну відповідальність поважати права людини. **Підприємство, яке виконує державні функції, також бере на себе обов'язок виконувати та сприяти (додаткова корпоративна відповідальність за забезпечення прав людини під час конфлікту).** Слабкість держави у впровадженні рамки бізнесу і прав людини під час війни не звільняє

бізнес від відповідальності вести себе відповідально, особливо в ситуації, коли держава не має спроможності забезпечити доступ до життєвоважливих послуг і товарів.

Отже, компанії, бізнес-модель яких передбачає надання життєвоважливих товарів і послуг, з самого початку беруть на себе частину суспільно значущої функції.

Доступ до життєвоважливих послуг і товарів у погібленій належній обачності (hHRDD)

«Найбільш кричущі порушення прав людини відбуваються в районах, уражених конфліктом, та в інших ситуаціях масового насильства, і, навпаки, порушення прав людини викликають або посилюють конфлікт».⁶⁰ Це означає, що багато компаній стикаються з труднощами у дотриманні прав людини, працюючи в таких умовах в районах, уражених конфліктом.

У своєму звіті за 2011 рік Джон Раггі, виступаючи як Спеціальний представник ООН з прав людини та транснаціональних корпорацій та інших суб'єктів господарювання, наголосив, говорячи про території, які постраждали від конфліктів або постконфліктні території, що «від відповідального бізнесу уряди особливо очікують уникнення порушень прав людини під час роботи у складних умовах».⁶¹ Конфліктні або постконфліктні ситуації розглядаються в Принципі 7 Керівних принципів ООН.⁶²

У липні 2020 року Робоча група ООН з прав людини та транснаціональних корпорацій та інших підприємств опублікувала звіт: «Бізнес, права людини та постраждали від конфлікту регіони: до активізації дій»⁶³. У звіті Робоча група зазначає, зокрема, що:

«Права людини захищаються державами шляхом створення рамок та інституцій. Держави, як і раніше, повністю пов'язані своїми зобов'язаннями, навіть якщо такі структури є неадекватними або просто відсутні. Проте реальність вимагає визнання того, що їх здатність виконувати ці зобов'язання значно зменшилася і що режим прав людини не може функціонувати належним чином. Цей аспект слабкості держави є значущим, оскільки багато підприємств працюють, навмисне сліпо, виходячи з того, що такі держави будуть діяти так само, як і держави, які добре управляються. Однак це робить населення вразливим для тих, хто використовує «беззаконні зони» та дисфункцію державного механізму, включаючи саму державу, або для тих, хто може вибрати насильство у відповідь на реальні чи потенційні загрози. Слабкість державних структур можна оцінити через серйозність таких факторів, як відсутність незалежної та неупередженої судової системи, відсутність ефективного громадського контролю над силами безпеки та високий рівень корупції» (стор. 17).

60 Доповідь Робочої групи з питань прав людини та транснаціональних корпорацій та інших бізнес-підприємств - Бізнес, права людини та регіони, які постраждали від конфлікту: На шляху до посилення дій (A/75/212), <https://rm.coe.int/report-on-business-and-human-rights-in-conflict-ukr/1680a595f4>.

61 § 11, Доповідь Спеціального представника Генерального секретаря з питань прав людини та транснаціональних корпорацій та інших бізнес-підприємств Джона Раггі Бізнес і права людини в регіонах, які постраждали від конфлікту: виклики та варіанти реагування держави, 2011.

62 Керівні принципи бізнесу та прав людини, які впроваджують Рамкову програму ООН «Захист, повага та засоби правового захисту», https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf :

«Підтримка дотримання бізнесом прав людини в районах, уражених конфліктом

7. Оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується в районах, охоплених конфліктом, держави повинні сприяти тому, щоб підприємства, які працюють у таких умовах, не були залучені до таких порушень, зокрема шляхом:

(а) Взаємодія з бізнес-підприємствами на якомога ранньому етапі, щоб допомогти їм виявити, запобігти та пом'якшити пов'язані з правами людини ризики, пов'язані з їх діяльністю та діловими відносинами;
 (б) надання належної допомоги підприємствам для оцінки та усунення підвищених ризиків зловживань, приділяючи особливу увагу як гендерному, так і сексуальному насильству;
 (с) Відмова в доступі до державної підтримки та послуг для підприємства, яке причетне до грубих порушень прав людини та відмовляється співпрацювати у вирішенні ситуації;
 (д) Забезпечення того, щоб їх поточна політика, законодавство, нормативні акти та правозастосовні заходи були ефективними для усунення ризику участі бізнесу в грубих порушеннях прав людини».

63 Доповідь Робочої групи з питань прав людини та транснаціональних корпорацій та інших підприємств: «Бізнес, права людини та охоплені конфліктами регіони: на шляху до активізації дій», 21.07.2020, <https://rm.coe.int/report-on-business-and-human-rights-in-conflict-ukr/1680a595f4>.

Щоб запобігти та зменшити загрози правам людини, компанії повинні застосовувати поглиблену належну обачність у сфері прав людини ('enhanced' human rights due diligence). Поглиблена належна обачність у сфері прав людини виходить за рамки того, що вимагається Керівними принципами ООН. Така належна обачність потребує постійної участі зацікавлених сторін, прогнозного аналізу тенденцій, заходів із пом'якшення наслідків та прийняття рішень на місцевому рівні.

Традиційна належна обачність у сфері прав людини допомагає підприємствам знати та показувати, як уникнути або мінімізувати ризики щодо прав людини. Поглиблена належна обачність у сфері прав людини покращує розуміння контексту, в якому працюють підприємства, і, визначаючи спалахи, потенційні

тригери та/або сили, які спричиняють конфлікт, гарантує, що їхня діяльність не сприяє насильству.⁶⁴ Оскільки ризик грубих порушень прав людини підвищується в умовах конфлікту, підприємствам слід проводити процедуру поглибленої належної обачності у сфері прав людини: щоб визначити та оцінити не лише фактичний або потенційний негативний вплив на права людини, а й фактичний або потенційний негативний вплив на конфлікт⁶⁵, а також усі можливі зусилля для запобігання або мінімізації негативного впливу конфлікту на права людини. Конфлікт може суттєво змінити обсяг корпоративної відповідальності за дотримання прав людини та підкреслити роль бізнесу у вирішенні проблем з правами людини, які створює конфлікт.

Поглиблена належна обачність у сфері прав людини вимагає від компаній запитати себе:

1. Чи є ви постачальником життєвоважливих товарів і послуг? Чи є ваша роль у забезпеченні місцевого населення доступом до життєвоважливих послуг і товарів критично важливою?

У період конфлікту, особливо на його початкових стадіях, відповідь на це питання вимагає швидкого аналізу поточної ситуації. Необхідно знати і враховувати місцевий контекст, розуміти, як розвивається ситуація, і який вплив вона має на споживачів послуг і товарів, на ринок цих послуг і товарів.

2. Чи продовжували ви постачати життєвоважливі товари та послуги після початку війни/окупації території?

ЯКЩО НІ: Що стало визначальною перешкодою для продовження діяльності?

Чи були у вас легітимні міркування щодо прав людини?

Чи взяла компанія до уваги потреби місцевого населення в доступі до життєвоважливих товарів і послуг, а також важливість/критичність ролі вашої компанії у забезпеченні такого доступу?

Ви підтримуєте ви зв'язок зі співробітниками? Чи у безпеці вони?

ЯКЩО ТАК: Чи оцінили ви ризики для безпеки своїх працівників?

Чи вжито вами заходи для мінімізації цих ризиків? (Якщо доречно: чи був забезпечений доступ до бомбосховищ? Чи були видані каски та бронезилети? Чи забезпечили ви послуги психологічної підтримки для співробітників? Чи навчають працівників заходам безпеки у випадку обстрілу чи інших ситуацій високого ризику? Чи готова компанія оперативно евакуювати співробітників та їх сім'ї в разі потреби тощо?)

Чи оцінювали ви додаткові гендерно зумовлені ризики, зокрема підвищений ризик гендерно зумовленого насильства?

Чи оцінили ви, як змінилися потреби людей у доступі до основних товарів і послуг, чи змінився ринок надання таких товарів і послуг і ваша роль на цьому ринку?

Чи взаємодієте ви з державними установами, місцевими органами влади, громадськими організаціями та/або волонтерами для координації зусиль із забезпечення доступу до основних товарів і послуг, а також щодо забезпечення безпеки працівників? Чи враховуєте ви вразливість груп, спільнот та окремих осіб?

3. Чи було прийнято рішення з урахуванням місцевого контексту та його динаміки?

Незалежно від того, чи вирішить компанія продовжити роботу чи зупинитися, важливо, щоб процес прийняття рішення був консультативним і базувався на знанні місцевого контексту.

⁶⁴ Поглиблена належна обачність у сфері прав людини для бізнесу в умовах конфлікту. Посібник, ПРООН, 2022, стор. 10.

⁶⁵ Там само, с. 13.

Головним завданням для компаній є баланс між безпекою працівників і доступом до основних послуг і товарів для місцевого населення. Ці права часто конфліктують у надзвичайних ситуаціях, і кожен постачальник повинен докласти всіх зусиль, щоб збалансувати їх. Якщо роль компанії у забезпеченні доступу до життєвоважливих послуг і товарів є вирішальною, рішення про припинення діяльності можна прийняти лише за відсутності можливої альтернативи.

У випадках, коли компанії посилаються на безпеку співробітників як на причину припинення діяльності, необхідно проаналізувати рішення з точки зору того, чи доклала компанія всіх можливих зусиль, щоб збалансувати безпеку співробітників і доступ до життєвоважливих послуг і товарів. Для відповідального ведення бізнесу недостатньо просто озвучити таку причину.

Компанії також використовують інші причини, щоб виправдати припинення діяльності з надання життєвоважливих послуг і товарів:

- *небажання співпрацювати з окупаційною владою в ситуації, коли товари та послуги постачалися на тимчасово окупованій території.*

Компанії слід провести більш широку оцінку ситуації на ринку надання життєвоважливих товарів і послуг. Наприклад, якщо доступ до ліків на окупованій території забезпечено окупаційною владою і вихід компанії з місцевого ринку не призводить до відсутності доступу до ліків для місцевого населення, вихід компанії можна вважати відповідальним. Якщо компанія є монополістом у наданні життєвоважливих послуг або охоплює великий відсоток населення, як це часто буває, наприклад, з операторами мобільного зв'язку, її вихід може суттєво вплинути на доступ населення до основних товарів і послуг, навіть якщо окупаційна влада надає доступ до альтернативних провайдерів, яких вона контролює;

- *технічна неможливість продовження роботи через встановлення фактичного контролю над підприємством з боку окупаційної влади.*

У цьому випадку компанія повинна здійснити відповідальний вихід (сприяти евакуації працівників на підконтрольну Україні територію, якщо вони бажають; надати компенсацію; попередити клієнтів про вимушену зупинку роботи тощо). Крім того, припинення роботи компанії на тимчасово окупованій території не припиняє зобов'язання компанії надавати доступ до засобів правового захисту у разі претензій щодо раніше наданих товарів і послуг. Компанія повинна забезпечити доступність інформації про засоби правового захисту та розглянути, як зробити її максимально доступною, беручи до уваги фактор тимчасової окупації;

- *технічна неможливість продовження роботи через обстріли.*

У цій ситуації відповідальна поведінка вимагає від бізнесу координації своїх зусиль із зусиллями органів державної влади, зокрема військових;

- *необхідність мінімізації фінансових втрат.*

Так, деякі компанії припинили (або тимчасово припинили) свою діяльність через різке скорочення кількості клієнтів, що зробило ведення бізнесу нерентабельним. У той же час компанія повинна оцінити доступ до життєвоважливих товарів і послуг, які вона надає на ринку. Якщо її роль у такому доступі є важливою, компанія повинна продовжувати працювати якомога довше. Баланс прав людини (доступ до основних послуг і товарів) і фінансових інтересів компанії не підходить для відповідального ведення бізнесу. Наприклад, у деяких населених пунктах населення втратило доступ до молочних сумішей і підгузків через те, що через фінансові міркування закрилися магазини з дитячими товарами та аптеки.

Життєвоважливі послуги та товари під час війни: приклад України

Загальна нормативна база

В Україні держава вжила ряд заходів щодо регулювання доступу до життєво необхідних послуг і товарів під час війни.

Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено перелік необхідних повноважень, які покладаються на військові адміністрації щодо забезпечення «заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян».⁶⁶ Щодо доступу до життєвоважливих товарів і послуг Закон вказує на повноваження Кабінету Міністрів України визначати порядок нормованого забезпечення населення основними продовольчими та непродовольчими товарами (п. 20 ч. 1 ст. 8).

Під час війни було прийнято додаткове регулювання деяких товарів і послуг. У травні 2022 року Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, ухвалила Тимчасовий порядок дій суб'єктів господарювання у сфері централізованого водопостачання.⁶⁷ Проте цей наказ не дає детальних рекомендацій. Єдиною вимогою, яка була закріплена в цьому Порядку, був порядок проведення ремонтних робіт під час та після бойових дій.⁶⁸

Також на розгляді у Верховній Раді України перебуває проект закону про компенсацію у разі загибелі працівника критичної інфраструктури під час виконання ним службових обов'язків під час війни.⁶⁹

Особлива увага в законодавстві України приділяється правовому режиму тимчасово окупованих територій. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»⁷⁰ (ст. 5):

«Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод людини і громадянина, передбачених Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території.

Основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є:

1) захист основних політичних і громадянських, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини;

<...>

4) сприяння задоволенню соціально-економічних, екологічних і культурних потреб;

5) надання правової та гуманітарної допомоги, у тому числі із залученням міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на контрольованих Україною територіях».⁷¹

66 Закон України «Про правовий режим воєнного стану», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> .

67 Про затвердження Тимчасового порядку дій суб'єктів господарювання у сфері централізованого водопостачання та централізованого водовідведення, ліцензування діяльності яких здійснюється Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, з відновлення об'єктів централізованого водопостачання та/або централізованого водовідведення, пошкоджених (зруйнованих) внаслідок бойових дій, у період дії в Україні воєнного стану, <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vo427874-22#Текст>.

68 Там само.

69 Проект Постанови про прийняття на основі проекту Закону України про виплату одноразової грошової допомоги за шкоду життю та здоров'ю, завдану спричиненими військовою агресією проти України пораненням або загибеллю під час проходження публічної служби, виконання зобов'язань на об'єктах критичної інфраструктури та здійснення професійної журналістської діяльності, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39682>.

70 Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Текст>.

71 Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

У квітні 2022 року Верховна Рада внесла суттєві зміни в правовий режим відносин щодо здійснення господарської діяльності на тимчасово окупованій території України.⁷² Це те, що:

- провадження господарської діяльності дозволяється лише після зміни податкової адреси на підконтрольну територію України;
- усі договори, учасником яких є суб'єкт господарювання, місцезнаходженням якого є тимчасово окупована територія, є нікчемними (не створюють правових наслідків);
- ліцензії та дозвільні документи не діють на тимчасово окупованих територіях, але залишаються дійсними на іншій «підконтрольній» території, після зміни податкової адреси;
- заборона переказу коштів між тимчасово окупованою територією та іншою територією України.

Також суб'єктам господарювання заборонено переміщення товарів на тимчасово окуповані території та з таких територій. Винятки встановлюються лише для: харчових продуктів, лікарських засобів та виробів медичного призначення, які перевозяться у складі гуманітарних вантажів; товари та продукція металургійної, гірничодобувної, вугільної та енергогенеруючої промисловості, об'єктів критичної інфраструктури за переліком та обсягом (вартістю, вагою, кількістю), які затверджуються спільним рішенням Мінреінтеграції та Мінекономіки.⁷³

Запроваджене Україною регулювання підприємницької діяльності на тимчасово окупованих територіях змушує компанії, в тому числі ті, що надають життєвоважливі послуги, припинити свою роботу на такій території.

Основна позиція держави щодо компаній, які працюють на тимчасово окупованій території, полягає в тому, що компанії мають переїхати на підконтрольну Україні територію. Держава активно сприяє перенесенню бізнесу на підконтрольні українській владі території.⁷⁴ Держава не дає рекомендацій щодо ведення бізнесу, який надає життєвоважливі послуги та товари або від роботи якого залежить надання таких послуг та товарів, припинення яких може суттєво ускладнити доступ до життєвоважливих товарів і послуг.

Якщо перенести бізнес неможливо, «єдиним виходом може бути тимчасове закриття частини бізнесу. Можливе відновлення роботи після деокупації

(звільнення від окупації)». Таку позицію озвучив перший віце-президент Торгово-промислової палати Михайло Непран. Водночас він додає:

«Проте є компанії, які забезпечують критичні потреби мешканців, наприклад, аптеки, продуктові магазини, пекарні і т.д. Для них продовжувати роботу – це соціальна відповідальність.

Якщо це бізнес, який пов'язаний із життєзабезпеченням людей – пекарні, кафе чи підприємства, які виробляють продукти харчування, то нехай працюють. Зважаючи на порожні полиці в магазинах Херсона та інших тимчасово окупованих міст, росіяни не здатні забезпечити продуктами харчування, а там наші люди і їх потрібно підтримувати».

Наприклад, власник мережі «Медтехніка», один із магазинів якої знаходиться в Херсоні (який був захоплений після 24 лютого 2020 року), вказує, що магазин продовжує працювати, продаючи товари для лікарень, аптечки та інші медичні товари. Заклад відрізаний від логістики з підконтрольною Україні територією, але працює з продажем товарів, приймає оплату в гривні та не має контакту з окупантами, хоча вони вже призначили свою владу в місті, активно ввозять товари з окупованого Криму та готуються встановити рубль як валюту обміну (інформація на кінець травня 2022 року).

Але навіть для компаній, які надають життєвоважливі послуги та товари, держава проводить червону лінію – сплата податків до бюджету держави-окупанта та співпраця з постачальниками з країни-агресора. Фактично сплата податків за українським законодавством кваліфікується як фінансування тероризму. На тимчасово окупованих територіях на півдні України практично немає зв'язку з підконтрольною територією України, тому єдиний шлях постачання продукції – з окупованого Криму:

«Одна справа, коли ви продаєте хліб чи молоко односельцям, а інша справа, коли починаєте сплачувати кошти в бюджет країни-агресора. Червона лінія – це офіційна робота зі сплатою податків. Якщо справа йде до цього – краще закрити бізнес. Як тільки ви заплатили податок країні-агресору, ви стали колаборантом, а це вже кримінальне правопорушення», – сказав Михайло Непран, Торгово-промислова палата України.

⁷² Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

⁷³ ВАР спільно із USAID-АГРО проаналізували закон, яким регулюється правовий режим господарської діяльності на окупованих територіях, <https://uacouncil.org/uk/post/var-spilno-iz-usaid-agro-proanalizuvali-zakon-akim-reguluetsa-pravovij-rezim-gospodarskoi-dialnosti-na-okupovanih-teritoriah>.

⁷⁴ Програма релокації підприємств, <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>.

У березні цього року Верховна Рада внесла зміни до Кримінального кодексу, доповнивши документ статтею 111-1 «Колабораційна діяльність». Ця стаття кваліфікує злочин «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора». Санкція за вчинення таких дій передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років, а також з конфіскацією майна.

На тимчасово окупованій території окупанти вимагають від місцевих підприємців «тимчасовий дозвіл», а за його відсутності погрожують конфіскацією бізнесу.

Що стосується роботи державних компаній на тимчасово окупованих територіях, то чітких інструкцій, як діяти, немає.

«Ми маємо вже 7-8 років досвіду, коли в окупованому Донбасі по-різному діяли державні компанії, зокрема інфраструктурні. Наприклад, постачання води, залізниця. Я знаю, що міжнародне співтовариство брало участь в організації політично сприйнятної форми оплати за воду і електрику з обох сторін тодішньої лінії розмежування.

Чи ці методи можна перенести на теперішній стан відвертої війни? Думаю, ні. Тому, на місці працівників держкомпаній я б радше йшов у відставку, ніж виконував накази російської окупаційної влади», – радить бізнес-омбудсмен Роман Ващук.

Правозахисники також звернули увагу на відсутність роз'яснень з боку держави:

«Що стосується людей на окупованих територіях, то як і у 2014 році, так і зараз вони не мають алгоритму дій від держави щодо того, як жити в окупації. На жаль, єдиною відповіддю від держави мешканцям окупованих територій наразі стали нові статті в Кримінальному кодексі – про колабораціонізм і пособництво державі-агресору.

Немає безпечної межі для виїзду на підконтрольну територію, бо це, по суті, лінія фронту.

Тому зараз люди залишаються на окупованих територіях у блокаді. А за умови, що вже є відповідальність за колабораціонізм, під загрозою опиняються люди, які працюють у лікарнях, у школах, у критичній інфраструктурі, в інших комунальних підприємствах, бо вони нібито можуть бути колаборантами з погляду українського законодавства».⁷⁵

Водночас, враховуючи роз'яснення, надані Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, в умовах тимчасової окупації дозволено: проводити освітній процес за українськими освітніми програмами, забезпечення надання медичними закладами власних послуг населенню та здійснення заходів із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та пожежогасіння.⁷⁶

⁷⁵ Держава має всілякі способи підтримувати зв'язки з людьми в окупації – Альона Луньова, 24 травня 2022 р., <https://zmina.ua/event/derzhava-maye-usilyakymu-sposobamy-pidtrymuvaty-zvyazky-z-lyudmy-v-okupaciyi-alona-lunova/>.

⁷⁶ МВС: Будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність є незаконними, 26 травня 2022 року, <https://www.kmu.gov.ua/news/mvs-bud-yaki-organi-yih-posadovi-ta-sluzhbovi-osobi-na-timchasovo-okupovanij-teritoriyi-ta-yih-diyalnist-ye-nezakonnimi>.

Інтернет і послуги зв'язку

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- Доступ до інформації, зокрема у надзвичайних ситуаціях, доступ до рекомендацій відповідальних органів та волонтерів, як поводитися в небезпечній ситуації, інформації про розташування укриттів, шляхи евакуації тощо.
- Свобода думки та вираження, включаючи право шукати, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами. Проте під час війни межі розсуду держави щодо обмеження свободи поглядів і вираження розширюються.
- Захист конфіденційності.
- Право на освіту (в умовах надзвичайної ситуації майже всі навчальні заклади працюють онлайн).

Усі провайдери послуг Інтернету та зв'язку в Україні є приватними компаніями. Але після початку війни держава посилила регулювання цієї сфери послуг. Основною метою державного регулювання є посилення державного контролю за цією сферою послуг та забезпечення координації дій держави щодо забезпечення безпеки людей та діяльності надавачів послуг.

НОРМАТИВНА БАЗА

Відповідно до Закону⁷⁷ провайдери послуг зв'язку зобов'язані:

- виконувати розпорядження Національного центру оперативного-технічного управління мережами телекомунікацій (НЦОТУМТ) в умовах надзвичайного чи воєнного стану;
- забезпечити передачу населенню повідомлень про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану від органів державної влади;
- забезпечити підключення користувачів до аварійно-рятувальних служб та зв'язок аварійно-рятувальних служб з органами державної влади та/або органами місцевого самоврядування під час надзвичайних ситуацій.

Управління мережами електронного зв'язку та відповідальність за забезпечення їх стійкості в умовах надзвичайного та воєнного стану покладається на центральний орган виконавчої влади.

Національний центр оперативного-технічного управління електронними комунікаційними мережами України взаємодіє з центрами управління постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, у тому числі іноземних. Постачальники електронних комунікаційних мереж та/або послуг зобов'язані надавати інформацію про електронні комунікаційні мережі, які вони експлуатують, їх стан.

НЦОТУМТ спільно з постачальником послуг розробляти план відновлення функціонування електронної комунікаційної мережі постачальника послуг в умовах надзвичайного та воєнного стану, в тому числі план оперативної заміни пошкоджених ліній електронних комунікаційних мереж, що

надаються у користування спецкористувачам послуг, плани використання резервів у разі перевантаження мережі постачальника послуг.

Постачальники послуг також зобов'язані вживати заходів для забезпечення стабільного функціонування електронних комунікаційних мереж, що використовуються для надання електронних комунікаційних послуг, в умовах надзвичайного, надзвичайного та воєнного стану.

У надзвичайних ситуаціях, режимі надзвичайного та воєнного стану всі мережі електронного зв'язку незалежно від форми власності використовуються для забезпечення потреб національної безпеки, оборони країни та охорони правопорядку.

У надзвичайній ситуації, надзвичайному та воєнному стані провайдери з метою оповіщення та надання електронних комунікаційних послуг учасникам для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення відновлювальних робіт та в іншому випадку здійснення відповідних заходів можуть встановлювати тимчасове обмеження надання споживачам електронних комунікаційних послуг до ліквідації наслідків та скасування надзвичайного стану.

Провайдер не несе відповідальності за стан і роботу своєї електронної комунікаційної мережі, якщо мережа була повністю або частково вилучена з-під його контролю або управління.

З метою припинення терористичної діяльності може бути тимчасово обмежено надання послуг електронного зв'язку споживачам, які знаходяться в зазначеному районі проведення антитерористичної операції.

⁷⁷ Закон України «Про електронні комунікації», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#n2246>.

Серед життєвоважливих послуг під час війни респонденти віднесли до пріоритетів доступ до Інтернету та зв'язку. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України неодноразово звертала увагу на важливість цієї послуги:

«Мати доступ до правдивої інформації. Мати можливість викликати рятувальників чи дізнатися про заплановану з-під обстрілів евакуацію. Спитати, як справи у рідних. Усе це нам забезпечують засоби телекомунікації, а ще – сотні тисяч українських фахівців цієї сфери, які нерідко працюють у надважких умовах бойових дій».⁷⁸

Мешканці населених пунктів, де велися бойові дії, зазначили, що в ситуації, коли вони були позбавлені доступу до Інтернету та засобів зв'язку, вони були позбавлені інформації про «зелені коридори» та евакуацію, а також можливості отримати гуманітарну допомогу.

Позбавлення доступу до засобів зв'язку та доступу до інформації через Інтернет стало інструментом ведення війни армією Російської Федерації. На всіх окупованих територіях російські війська глушили сигнал українських мобільних операторів та інтернет-провайдерів. 30 травня 2022 року зв'язок був відключений на всій окупованій території півдня України. Окупаційна влада почала просувати на український ринок російських операторів (без назви брендів, sim-карти мобільних операторів продаються без назви самого мобільного оператора; споживачі не знають, яка компанія їм надає послуги). Однак понад 10 днів люди були повністю без зв'язку, не маючи змоги навіть додзвонитися до екстрених служб.

За словами українського омбудсмена, дії російських військових порушують права громадян України на отримання суспільно важливої інформації, особливо про безпеку для життя та здоров'я. Громадянам необхідно оперативно отримувати інформацію про необхідність та шляхи евакуації, транспортування, медичної та психологічної допомоги. Відключення мобільного зв'язку також позбавляє громадян можливості спілкуватися з рідними та близькими. Такі дії порушують статті 8 і 10 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод і Женевську конвенцію 1949 року про захист цивільного населення під час війни.⁷⁹

Усі провайдери послуг доступу до Інтернету та оператори мобільного зв'язку в Україні є приватними компаніями. Проте вони працюють у тісній співпраці з державним регулятором. Таким чином, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України інформує громадськість про те, які ризики існують та які дії необхідно вжити для забезпечення доступу до послуг зв'язку та мережі Інтернет.⁸⁰ Співробітники мобільних операторів та інтернет-провайдерів тривалий час залишалися на окупованих територіях, докладаючи всіх можливих зусиль для збереження зв'язку для мешканців цих територій. У районах бойових дій особовий склад часто ризикував життям, ремонтуючи під вогнем пошкоджену техніку, щоб відновити зв'язок.

Також слід зазначити, що мобільні оператори в Україні об'єдналися та запустили національний роумінг. Якщо мережа одного оператора в населеному пункті перестала працювати, його абоненти могли підключитися до мережі працюючого оператора і мати зв'язок. Цей запуск був технічно дуже складним: кожна мережа налаштована по-різному, і можливість перемикається між операторами потребує значних покращень. Це стало можливим завдяки технічним командам Київстар, Vodafone і Lifecell.⁸¹ Водночас у ряді міст, які періодично піддаються обстрілам, у разі проблем з обслуговуванням знайти SIM-карту мобільного оператора або отримати послугу дуже складно, оскільки офіси та сервісні центри не працюють.

Підсумовуючи, держава встановлює централізований державний контроль за роботою Інтернет-провайдерів та провайдерів зв'язку під час війни. Головною метою такого регулювання є забезпечення національної безпеки. Досвід України показує, що таке централізоване управління та координація дій державних органів та надавачів послуг є дійсно необхідним під час війни чи інших надзвичайних станів.

Водночас чинне законодавство залишається сліпим до питань особливо вразливих категорій людей у надзвичайних ситуаціях і не робить застережень щодо необхідності максимально інклюзивної оцінки

78 17 травня – Всесвітній день телекомунікацій та інформаційного суспільства, <https://cip.gov.ua/ua/news/17-travnnya-vsesvitnii-den-telekomunikacii-ta-informaciiinogo-suspilstva-22>.

79 Телеграм-канал Уповноваженого України з прав людини <https://t.me/denisovaombudsman>.

80 Російські окупанти відключили зв'язок на півдні України, 31.05.2022, <https://cip.gov.ua/ua/news/rosiiski-okupanti-vidklyuchili-zv-yazok-na-pivdni-ukrayini>.

81 Як працює мобільний зв'язок під час війни . За перші неділі війни були пошкоджені або знищені сотні базових станцій мобільних операторів. Як вдалося налагодити зв'язок на більшості територій? (укр) ЧЕТВЕРГ, 28 КВІТНЯ 2022, <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/04/28/686357/>.

контексту постачальниками послуг для прийняття рішення про припинення чи обмеження доступу на послуги в певних областях. Також державне регулювання не враховує, що під час війни життєво необхідним може бути не лише оповіщення населення про загрозу та виклик екстрених служб, а й доступ до можливості викликати таксі, отримати інформацію про укриття, зелений коридори, можливості евакуації

та отримання гуманітарної допомоги. Крім того, на тимчасово окупованих територіях немає спеціальних правил щодо доступу до Інтернету та послуг зв'язку, а це означає, що існують загальні правила щодо заборони ведення бізнесу на окупованих територіях, якщо це вимагає взаємодії з окупаційною владою чи сплати податків бюджету окупаційної влади, без будь-яких винятків на послуги.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Державні органи та компанії, незважаючи на важкі часи та виклики війни, повинні пам'ятати, що державне регулювання під час війни не є вільним від необхідності відповідати міжнародним стандартам у сфері прав людини та міжнародному гуманітарному праву. Мета забезпечення національної безпеки чи громадського порядку не повинна позбавляти людей гарантій доступу до життєво важливої інформації, спілкування з родиною чи права на приватне життя. І держава, і компанії повинні докладати всіх зусиль для забезпечення цих гарантій на всій підконтрольній і непідконтрольній території України. Регулювання бізнесу, який працює на тимчасово окупованих територіях, повинно робити винятки для життєвоважливих послуг, таких як Інтернет і послуги зв'язку.
2. Постачальники послуг у співпраці з органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськими організаціями повинні докладати всіх можливих зусиль для оцінки контексту та врахування додаткової вразливості певної групи людей (людей з інвалідністю, людей похилого віку, людей без знання національної мови, сімей з маленькими дітьми) отримати доступ до інформації та можливість спілкування.
3. Немає особливих правил на випадок, якщо постачальник послуг вирішив припинити роботу. Влада повинна розглянути можливість запровадження вимог щодо продовження роботи, якщо це можливо з технічної точки зору та з огляду на безпеку працівників, до кінця війни.
4. Постачальники послуг повинні робити заяви про свої зобов'язання щодо прав людини та розуміння ризиків для прав людини під час війни, а також про їх можливий вплив як провайдерів Інтернету та зв'язку на конфлікт, а також про вплив конфлікту на права людини. Вони повинні надавати пріоритет міжнародним стандартам прав людини у випадках, коли національне законодавство не відповідає таким стандартам.
5. Доступність оперативних механізмів розгляду скарг може бути особливо важливою під час війни, коли державні засоби правового захисту є менш доступними, а оперативне реагування на проблему є особливо важливим.

Доступ до питної води , електро- та газопостачання, каналізації та вивезення сміття

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- право на безпечну, чисту, доступну та недорогу питну воду та санітарію як право людини, яке є необхідним для повного користування життям і всіма правами людини⁸²
- право на достатній рівень життя для себе та сім'ї
- право на здоров'я

Всі постачальники централізованого водопостачання, електро- та газопостачання в Україні є комунальними або державними компаніями. І, як і у випадку з послугами Інтернету та зв'язку, державне регулювання посилює роль централізованого управління забезпеченням водопостачанням, електро- та газопостачанням під час надзвичайних ситуацій.

НОРМАТИВНА БАЗА

Відповідно до в Закону⁸³ органи місцевого самоврядування спільно з підприємствами питного водопостачання розробляють та затверджують спеціальні заходи на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що призводять до припинення централізованого водопостачання. Вони повинні забезпечувати:

- використання резервних джерел і систем питного водопостачання;
- застосування індивідуальних і групових засобів очищення і знезараження питної води;
- поставку фасованої питної води та води в ємностях для індивідуального і групового користування.

У разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, що призводять до припинення постачання води споживачам, керівники підприємств питного водопостачання зобов'язані негайно в порядку, визначеному Законом України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», повідомити про це органи,

які здійснюють державний контроль у сфері питної води і питного водопостачання, і вжити заходів щодо охорони джерел та систем централізованого водопостачання та ліквідації причин і наслідків цих надзвичайних ситуацій та організації роботи пунктів розливу питної води.

При надзвичайних ситуаціях техногенного та природного характеру фінансування витрат на забезпечення населення питною водою здійснюється за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів, інших не заборонених законодавством джерел.

Після початку війни одним із перших нормативних актів НКРЕКП стала постанова про припинення проведення всіляких перевірок суб'єктів підприємницької діяльності у сферах енергетики та комунальних послуг на термін війни плюс один місяць після її закінчення.⁸⁴

Держава заборонила до закінчення воєнного стану в Україні припиняти або призупиняти надання комунальних послуг у разі несплати або неповної оплати.⁸⁵

82 Право людини на воду та санітарію , Резолюція, ухвалена Генеральною Асамблеєю 28 липня 2010 р. [без звернення до головного комітету (A/64/L.63/Rev.1 і Add.1)] 64/292, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/No9/479/35/PDF/No947935.pdf?OpenElement>.

83 Закон України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text> .

84 Постанова від 01.03.2022 № 335 «Про врегулювання деяких питань щодо строку запровадження (введення) воєнного стану в Україні», <https://www.nerc.gov.ua/acts/pro-vregulyuvannya-deyakih-pitan-na-strok-zaprovadzhennya-vvedennya-voeyennogo-stanu-v-ukrayini>.

85 Див.: <https://www.nerc.gov.ua/news/nkrekp-nagoloshuye-na-zaboroni-vidklyuchennya-naselennya-vid-poslug-na-period-voeyennogo-stanu>.

Інтенсивні бойові дії в Україні зруйнували водо- та електромережі, залишивши понад 4,6 мільйона людей з обмеженим доступом до води. Загалом понад 6 мільйонів людей в Україні щодня борються за питну воду, одну з найважливіших потреб людини.⁸⁶

У деяких населених пунктах, де велися бойові дії або їх ризик був велик, з перших днів війни припинено постачання питної води нецентралізованими приватними невеликими компаніями, які постачають воду там, де централізована вода використовується для технічних потреб. Це робило становище людей дуже вразливим. Наприклад, у Харкові під обстрілами (громадський транспорт не працював) люди були змушені йти кілька кілометрів, щоб набрати води з джерела. Але є й зворотні приклади, коли невеликі місцеві компанії продовжували доставляти питну воду, в тому числі роздавати її безкоштовно.

У деяких містах склалася особливо критична ситуація: наприклад, у Маріуполі в перші дні, коли приватні компанії припинили подачу води, подачу води організували місцева влада та військові. Після цього в період активних бойових дій люди пили технічну воду, набрану з батарей в будинках, талий сніг і т. д. Коли місто було захоплено російськими військами, відновити централізоване водопостачання не вдалося через значні пошкодження, а в місті виявили холеру. Централізоване водопостачання станом на кінець червня 2022 року не відновлено.

Щоб забезпечити принаймні мінімальний доступ до води, у ряді випадків вирішальну роль відіграла співпраця держави (як центральної, так і місцевої влади, але найчастіше – місцевої), бізнесу та волонтерів. Дійсно, працівники комунальних підприємств продовжують працювати як в умовах тимчасової окупації, так і в умовах бойових дій задля забезпечення життєдіяльності українських населених

пунктів.⁸⁷ У населених пунктах, які зазнали обстрілів чи бойових дій, працівники комунальних підприємств ремонтують критичну інфраструктуру з високим ризиком для власного життя, багато з них не залишали населені пункти навіть у ситуації високого ризику. До червня 2022 року в більшості випадків працівники не були екіпіровані ані бронежилетами, ані касками підвищеної міцності.⁸⁸ Інформація про отримання бронежилетів для захисту працівників критичної інфраструктури почала надходити лише наприкінці червня – на початку липня.⁸⁹

In settlements that are temporarily occupied, the occupying authorities, with the support of the military, threatened to cut off electricity and gas supply in the case of protests by the local population against the occupation authorities. Enterprises continued to operate until the establishment of actual control over the enterprises by the occupying authorities.

У тимчасово окупованих населених пунктах окупаційна влада за підтримки військових погрозувала припиненням електро- та газопостачання у разі протестів місцевого населення проти окупаційної влади. Підприємства продовжували працювати до встановлення фактичного контролю над підприємствами з боку окупаційної влади.

В умовах бойових дій може відбуватися тривале накопичення відходів, що створює загрозу епідеміологічній безпеці. В українських містах, де велися активні бойові дії, у багатьох випадках МНС продовжувало вивозити сміття, за винятком ситуацій дуже активних бойових дій. Наприклад, у Маріуполі через постійні запеклі вуличні бої не вивозили сміття, що створило складну епідеміологічну ситуацію в місті.⁹⁰ Незважаючи на постійні обстріли Харкова, комунальники продовжують працювати безперервно. «Щодня на вулиці міста виїжджає близько 130 одиниць техніки КП «Комплекс з вивозу побутових відходів».⁹¹

86 ЮНІСЕФ Україна, https://twitter.com/UNICEF_UA/status/1516048830009122816?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Cterm%5E1516048830009122816%7Ctwtgr%5E%7Ctwcon%5Esi_https%3Aurl=

87 Валерія Коломієць : Якщо особа, під час окупації, продовжує виконувати його / її обов'язки, закріплені за ним / нею Україною, це не про колабораціонізм, 25-04-2022, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/valeriya-kolomiets-yakscho-lyudina-navit-v-okupatsii-prodovjue-vikonuvati-svoi-obovязki-pokladeni-na-nei-ukrainoyu-tut-pro-kolaborationizm-ne-ydetsya>.

88 За тиждень КП «Комплекс з вивезення побутових відходів» вивезло понад 58,2 тисячі кубометрів побутових відходів усіх видів , 07.07.2022, <https://musor.harkiv.ua/2022/07/07/за-тиждень-кп-комплекс-з-вивозу-побут-5/>; Працівники КП «Комплекс з вивезення побутових відходів» на маршрутах перевіряють, чи не встановлені під контейнерами «розтяжки», 30.06.2022, <https://musor.harkiv.ua/2022/06/30/працівники-кп-комплекс-з-вивозу-побу-3/>: «Останнім часом інтенсивність обстрілів Харкова зростає, але наші працівники, як і раніше, виконують свої обов'язки та виїжджають у небезпечні райони міста для вивезення побутових відходів. Особливу увагу наші бригади (у складі водія та двох вантажників) приділяють самим контейнерам. Під ними ворожі ДРГ можуть встановлювати «розтяжки» і мінувати їх», – зазначив директор МНС Олексій Артикуленко.

89 Комунальні підприємства Миколаєва отримують бронежилети та шоломи для своїх працівників, 6 липня 2022, <https://www.0512.com.ua/news/3420793/komunalni-pidpriemstva-mikolaeva-otrimaut-bronezileti-ta-kaski-dla-svoih-pracivnikiv-foto>; Комунальники під захистом волонтери передали громадам Запоріжжя бронежилети, 14 червня 2022, <https://www.zoda.gov.ua/news/61527/komunalniki-pid-zahistom-volonteri-peredali-bronezhileti-zaporizkim-gromadam.html> та інші.

90 Окупанти шантажують маріупольців: якщо городяни не розберуть завали, окупанти перестануть постачати пиття. вода місту, - радник мера, 27 травня 2022, <https://ru.espreso.tv/okkupanty-shantazhiruyut-mariupoltsev-esli-gorozhane-ne-budut-razbirat-zavaly-to-zakhvatchiki-prekratyat-postavki-pitevoy-vody-v-gorod-sovetnik-mera>.

91 Как в Харькове вывозят мусор во время войны, 28 мая 2022, <https://gx.net.ua/obshchestvo/region/kak-v-harkove-vyvozyat-musor-vo-vremya-vojny-27052022.html>.

За словами мера міста, приватні компанії, які надавали послуги з вивезення сміття в мирний час, припинили це робити з перших днів війни.

Отже, загальною тенденцією є посилення державного регулювання діяльності підприємств централізованого водопостачання під час війни. Водночас не приділяється особливої уваги забезпеченню безпеки працівників у випадках, коли їм необхідно працювати в умовах підвищеного ризику. Державні підприємства та Міністерство економіки зосереджуються на суспільних інтересах (щоб забезпечити доступ до життєвоважливих послуг), у багатьох випадках не

звертаючи уваги на безпеку працівників. Також немає спеціального регулювання надання питної води та інших комунальних послуг на тимчасово окупованих територіях, здебільшого тому, що це політично чутливе питання. Насправді єдине, що офіційно пояснили українські державні органи, це питання оплати: українські жителі на тимчасово окупованих територіях повинні продовжувати здійснювати платежі на банківські рахунки українських провайдерів і не повинні платити організаціям, запропонованим окупаційною владою.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Як держава, так і постачальники послуг повинні докласти всіх можливих зусиль, щоб збалансувати суспільну потребу в доступі до питної води, електроенергії та газу, інших комунальних послуг з безпекою працівників. Співробітники повинні бути оснащені засобами захисту, щоб вони могли продовжувати відповідальну роботу, а всі дії на територіях підвищеного ризику повинні бути узгоджені з військовими силами та відповідальними державними органами. Там, де неможливо збалансувати ці цінності, пріоритет має бути наданий безпеці працівників.
2. Необхідно переглянути абсолютну заборону перевірок постачальників питної води, електроенергії та газу на всій території України та протягом усього воєнного часу + 30 днів. Це правило не є пропорційним ситуації та створює ризики для споживачів їх послуг.
3. Постачальники питної води, електроенергії та газу повинні враховувати, чи є вразливі особи серед їхніх клієнтів (наприклад, люди з обмеженою мобільністю не можуть транспортувати воду, де централізоване водопостачання відключене, та/або де їм потрібно отримати колодязну воду) та запропонувати додаткові варіанти, якщо можливо, надання послуг і товарів для них.
4. Механізми розгляду скарг у ДП та КП традиційно слабо розвинені. Це може збільшити ризики для прав людини у воєнний час, особливо через відсутність засобів правового захисту у разі негативного впливу на права людини з боку ДП та КП. Ці підприємства мають розробити та/або зміцнити механізми розгляду скарг і докласти всіх можливих зусиль для забезпечення їх ефективності.

Роздрібна торгівля продуктами харчування

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- право на достатнє харчування та право на свободу від голоду
- право на достатній рівень життя для себе та сім'ї
- право на здоров'я

Усі роздрібні торговці продуктами харчування в Україні є приватними компаніями, як національними, так і міжнародними, малими, у тому числі сімейними, бізнес-компаніями та великими компаніями.

НОРМАТИВНА БАЗА

З метою недопущення штучного підвищення цін та спекуляції Держпродспоживслужба оголосила щоденний контроль цін на 26 найменувань основних соціально значущих товарів трьох груп: продукти харчування, ліки та паливо. Всього в переліку основних продуктів харчування 20 найменувань:

борошно, макарони, батон, хліб, крупа гречана, вівсяна, свинина, яловичина, птиця (тушки курки), молоко, масло, сметана, яйця курячі, олія соняшникова, цукор кристалічний, білокачанна капуста, цибуля, буряк, морква і картопля.⁹²

У перші дні війни на територіях, де велися бойові дії або де був високий ризик їх початку, працювали лише поодинокі продуктові магазини. Були масові випадки завищення цін. Мережеві супермаркети набагато повільніше відновлювали ланцюжки поставок, ніж малі та середні підприємства (МСП), і тому в перші тижні вони пропонували дуже обмежений асортимент товарів. МСП у таких умовах виявилися більш гнучкими.

Деякі великі міжнародні компанії припинили роботу в перші години війни, коли доступ до продовольства та можливість застатися основними припасами були критичними. Так, у Харкові 24 лютого 2022 року Metro Cash and Carry не запрацював у ситуації, коли місцеве населення дуже потребувало доступу до їжі (через критичну ситуацію всі намагалися застатися продуктами та питною водою). Рішення припинити роботу на той момент свідчило про нерозуміння компанією сучасної ситуації.⁹³

Схожа ситуація і з ресторанами McDonald's. Вони припинили роботу по всій Україні з першого дня війни. За даними компанії, «всі продукти, які зберігалися в ресторанах мережі, передані в гуманітарний штаб. Зараз компанія займається гуманітарною допомогою і продовжує виплачувати зарплату 10 тисячам своїх співробітників в Україні».⁹⁴

Проте цей вихід (навіть тимчасовий) з українського ринку не можна вважати відповідальним. Безумовно, компанія продемонструвала погане розуміння місцевого контексту. Території, які не охоплені активними бойовими діями, продовжують жити активним життям; відкриті кафе та ресторани. Люди повинні мати роботу, серед місцевого населення є ті люди, для яких відвідування того чи іншого кафе є сімейною традицією і може принести радість у важку хвилину. Цікаво, що McDonald's не припиняв свою роботу в Україні навіть під час COVID-19 – тоді McDonald's продовжував працювати через доставку та McDrive.

Що стосується роботи продуктивних магазинів на тимчасово окупованій території, то великі мережі майже одразу припинили роботу. У деяких випадках місцеві компанії продовжують працювати. В окупованих містах (зокрема, в Мелітополі та Енергодарі) відкрилася російська мережа супермаркетів «Мера», це російська мережа дискаунтерів, яка виступає міжнародним брендом російської мережі «Светофор». Мережа магазинів «Мера», «Маяк» і «Светофор» налічує понад 2200 торгових точок в Росії, Європі та Китаї. В Європі магазини цієї мережі супермаркетів працюють у Німеччині, Польщі (понад 100 магазинів), Литві, Сербії, Румунії, Іспанії, Італії та Великій Британії.

⁹² Про заходи щодо стабілізації ціни на товари, що мають істотну соціальну значимість, протиепідемічного призначення, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341-2020-%D0%BF#Text>.

⁹³ https://www.metro.ua/about-metro/pozytsiya?utm_source=main_page&utm_medium=banner.

⁹⁴ https://zaxid.net/mcdonalds_ne_vidkrivaye_svoyi_restorani_v_ukrayini_cherez_zagrozi_atak_n1542229.

Через відсутність сполучення з підконтрольною територією на окупованих територіях були змушені припинити роботу багато магазинів. Населення окупованих населених пунктів має вкрай обмежений доступ до їжі, в основному продукти можна придбати на ринках, де звичайні люди продають продукцію з власних городів.

На територіях, не охоплених бойовими діями, в перші тижні війни спостерігалось значне зростання цін, були випадки відмови від продажу продуктів з оплатою картою – приймали лише готівку. Зростання цін у воєнний час в Україні часто є спекулятивним, на тлі загальної споживчої паніки.

Підсумовуючи, для компаній, які займаються роздрібною торгівлею продуктами харчування, ключові міркування для прийняття рішення про продовження чи припинення діяльності не базуються на розгляді їх власних операцій як життєвоважливих послуг. Але в багатьох ситуаціях під час війни роздрібна торгівля продуктами харчування є такою. Ситуація вимагає, щоб компанії забезпечили розширений HRDD.

Малі підприємства, зокрема продуктові магазини, у деяких випадках продемонстрували вищу стійкість порівняно з великими підприємствами, які не змогли швидко перебудувати ланцюжки поставок відповідно до місцевого контексту.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Компанії роздрібною торгівлі продуктами харчування повинні провести оцінку контексту, щоб визначити, чи є їх діяльність важливою для територій, де йде війна. Така оцінка має, наскільки це можливо, бути інклюзивною, що означає залучення всіх акторів, які розуміють поточну ситуацію та її можливий подальший розвиток.
2. Компанії роздрібною торгівлі продуктами харчування, як і інші постачальники життєвоважливих послуг і товарів, повинні докладати всіх можливих зусиль, щоб підтримати своїх постачальників, забезпечити безпеку своїх працівників, забезпечити їх оплату тощо.
3. Компанії роздрібною торгівлі продуктами харчування повинні докласти всіх можливих зусиль, щоб врахувати вразливість підгруп у своїй клієнтурі та надати цим підгрупам додаткові можливості купувати продукти харчування.
4. Компанії повинні подбати про безпеку власних співробітників. Багатонаціональні компанії закрили свої магазини, що негативно впливає на доступ місцевих жителів до продуктів харчування, а також негативно впливає на місцеві бюджети, хоча в деяких випадках було б достатньо додаткових заходів безпеки для працівників, які збалансували б цінність безпеки працівників і цінність доступу на їжу для місцевого населення.
5. Бізнес, який приходить працювати на окуповану територію, повинен перевіряти, чи не порушує його діяльність міжнародне гуманітарне право.

Лікарні та медичні послуги, фармацевтика, засоби гігієни та товари для дітей

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- право на достатній рівень життя для себе та сім'ї
- право на здоров'я

Медичні та медичні послуги надаються в Україні КП і ДП, а також приватними компаніями.

НОРМАТИВНА БАЗА

24 лютого 2022 року МОЗ України видало наказ⁹⁵ відповідно до якого:

Заклади охорони здоров'я (лікарні) повинні:

- в деяких випадках забезпечити тимчасове припинення планової госпіталізації пацієнтів;
- забезпечити проведення медико-соціальної експертизи дорослому і дитячому населенню за спрощеною процедурою та заочно;
- підготувати додаткові хірургічні команди для допомоги постраждалим внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України;

- вжити заходів щодо збільшення надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини;
- забезпечити прийом пацієнтів, що мають ознаки гострого респіраторного захворювання в окремих приміщеннях із дотриманням вимог інфекційного контролю;
- забезпечити надання екстреної медичної допомоги в повному обсязі.

Такі правила поширюються на державні та комунальні лікарні, але не на приватні лікарні.

У містах, де велися бойові дії або була висока загроза початку бойових дій, майже всі приватні медичні центри були закриті через необхідність забезпечити безпеку співробітників. Натомість комунальні медичні заклади продовжували працювати, в тому числі і в умовах активних бойових дій. Яскравим прикладом є робота комунальних медичних закладів Маріуполя під час ведення активних бойових дій.⁹⁶

У перші дні та тижні війни в населених пунктах, де точилися бойові дії або де був високий ризик бойових дій, практично не було доступу до медикаментів, засобів гігієни, товарів для дітей. Усі аптеки в Україні є приватними, деякі з них належать великим фармацевтичним компаніям. У перші години війни майже всі аптеки Харкова, Києва та деяких інших міст були закриті. Обмежили доступ до ліків в аптеках

по всій Україні. В особливо вразливому становищі опинилися люди, здоров'я яких залежить від регулярного прийому ліків.

Окуповані населені пункти потрапили в залежність від гуманітарної допомоги, яка доставляється на ці території в дуже обмежених кількостях через те, що сьогодні практично відсутнє сполучення між підконтрольною територією України та невідконтрольними територіями (залишився лише один транспортний коридор, але контроль доступу працює таким чином, що машини змушені стояти в сірій зоні по 5-6 днів під обстрілом). Медикаменти, які надходять до міста з гуманітарним конвоєм, відправляються до лікарень. Поставки ліків в аптеки міста практично відсутні.⁹⁷

95 Про затвердження Тимчасових заходів у закладах охорони здоров'я з посадового забезпечення їх готовності до надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24022022--374-pro-zatverdzhennja-timchasovih-zahodiv-u-zakladah-ohoroni-zdorov%e2%80%99ja-z-metuju-zabezpechennja-ih-gotovnosti-dlja-nadannja-medichnoi-dopomogi-postrazhdalim-vnaslidok-vijskovo-agresii-rosijskoi>.

96 Три тижні Маріупольського пекла: розповідь лікаря, який вирвався з міста, 29 Березня 2022, <https://medicine.rayon.in.ua/news/501280-tri-tizhni-u-mariupolskogo-pekla-rozповid-likarya-yakij-virvavsya-z-mista> .; див. також Як лікарі рятують життя під час війни, 1 травня 2022, <https://ukrainer.net/likari-viyua/>.

97 В Мелітопольському районі в аптеке появились жизненно необходимые препараты, 18 мая 2022, <https://ria-m.tv/news/286745/v-melitopolskom-rayone-v-apteke-poyavilis-jiznenno-neobhodimyie-preparaty.html>.

«На тимчасово окупованій Херсонщині складна ситуація з ліками. Майже всі аптеки – 90%, не працюють. Деякі аптечні мережі, зі слів провізорів, планують взагалі припинити свою роботу в регіоні. Ліки наразі везуть з окупованого Криму та Росії – і продають з багажників авто на місцевих ринках, вони не є сертифікованими та можуть бути підробкою.

Існує значна різниця в поведінці ДП та КП, з одного боку, та приватних компаній, з іншого. ДП та КП, які є постачальниками життєво необхідних послуг та товарів, не припиняли свою роботу. У багатьох випадках це свідчить про пріоритет суспільних інтересів у наданні основних послуг над особистою безпекою працівників.

Важливу роль відіграє взаємодія держави (і органів місцевого самоврядування), бізнесу та волонтерів. Абсолютно всі респонденти відзначили ключову роль волонтерів, оскільки саме вони змогли найшвидше визначити основні труднощі в доступі до життєво необхідних послуг і товарів, а також координувати зусилля. Стає очевидним, що залучення волонтерів стає дедалі важливішим компонентом у виявленні потенційних ризиків для прав людини під час війни та визначенні найефективніших способів надання людям доступу до найважливіших послуг і товарів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Комунальні лікарні надають пріоритет громадським інтересам щодо доступу до медичних послуг. Їм потрібно переглянути цей підхід. Необхідно докласти всіх зусиль, щоб збалансувати суспільні інтереси та безпеку працівників. Але якщо балансу досягти не вдається, пріоритет слід віддати безпеці працівників.
2. Приватні лікарні, аптеки, навпаки, надають пріоритет безпеці працівників. Від них також очікується, що вони вживуть усіх можливих заходів для збалансування суспільних інтересів щодо доступу до життєвоважливих послуг і товарів і безпеки працівників.
3. Враховуючи важливість доступу до медичних послуг і ліків, особливо для вразливих груп людей, постачальникам цих послуг і товарів необхідно розглянути можливі способи надання таких товарів і послуг, беручи до уваги особливі потреби вразливих груп, наприклад доставка додому, виїзди спеціалістів, онлайн-консультації, взаємодія зі службами таксі, координація зусиль з волонтерами.
4. Держава має вжити всіх можливих заходів для забезпечення коридорів для доставки ліків на окуповані території.

Банківські послуги

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- доступ до банківських послуг, право на достатній рівень життя для себе та сім'ї

НОРМАТИВНА БАЗА

На початку травня 2022 року Національний банк розробив особливий порядок для банків, які опинилися на тимчасово окупованій Росією території України. Таким чином, згідно з цим положенням, банки самостійно приймають рішення про тимчасове припинення роботи на таких територіях, враховуючи пріоритет безпеки життя і здоров'я працівників і клієнтів банку. Вони також можуть мінімізувати запаси готівки, завантажуючи банкомати та видаючи клієнтам готівку з каси. За наявності технічної можливості банкам рекомендовано

забезпечити безготівкову оплату торговцями, надати громадянам можливість отримувати готівку в касах за безготівковим розрахунком, а також продовжувати обслуговувати клієнтів дистанційно. Зазначається, що українські банки здійснюють безготівкові розрахунки до «виникнення обставин, що перешкоджають їх здійсненню». Після деокупації банки якомога швидше відновлять роботу відділень, забезпечать безготівкові розрахунки та поповнять банкомати.⁹⁹

Закрито відділення банків на територіях, які безпосередньо постраждали від бойових дій (захоплені російськими військами з подальшою окупацією близько 20% всієї території України; населені пункти, де ведуться бойові дії або які повністю чи частково заблоковані російськими військами), в перший день війни. Роботу частини з них відновлено в тих населених пунктах, які були звільнені від російських військ (насамперед на Північній Україні)¹⁰⁰, а також у населених пунктах, де ризик ведення бойових дій знизився (наприклад, Запоріжжя).

На багатьох територіях України з самого початку війни розраховувалися лише готівкою. У багатьох містах, які постраждали від активних бойових дій, закриті всі відділення банків. На окупованих територіях людям потрібно стояти в чергах по 6-7 годин, щоб отримати 1000 грн (~25 євро), якщо у них взагалі є така можливість. Люди без готівки не можуть купувати продукти харчування та інші життєво важливі товари та послуги.

Ще один спосіб мати «живі гроші» — отримати готівку на касі в магазині чи аптеці. На початку війни НБУ рекомендував підприємствам торгівлі надати

людям можливість знімати готівку в касах. Ініціативу підтримали банки та платіжні системи. За даними Нацбанку, у березні через каси видано готівки на 3,8 млрд грн. Таку можливість для своїх клієнтів створили також 25 українських банків. Сьогодні понад тисяча торгових підприємств по всій Україні готові видавати готівку безпосередньо на касах.

На окупованих територіях банки не мають фізичної можливості ввозити гривню у готівковій формі. Майже всі відділення українських банків закриті. Проте є й різниця в поведінці банків. Приватні банки закрили свої відділення в перші дні війни, не дозволяючи населенню знімати готівку за картками. Державні банки продовжили працювати, і навіть після 3 місяців окупації ці банки докладають усіх зусиль, щоб клієнти банків могли зняти готівку.¹⁰¹

На тимчасово окупованій території розпочав роботу Міжнародний Розрахунковий Банк з Південної Осетії. Наразі російські банки не почали працювати на захоплених РФ українських територіях, оскільки досі побоюються запровадження проти них додаткових санкцій.¹⁰²

99 НБУ схвалив план дій для банків, які опинилися в тимчасовій окупації, П'ЯТНИЦЯ, 6 МАЯ 2022, <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/6/686721/>; ПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ПОСТАНОВА 05.05.2022 № 94, Про діяльність банків у територіальних громадах, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, відточенні (блокуванні), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0094500-22#Text>.

100 Див. наприклад, УКРГАЗБАНК ПЕРШИЙ СЕРЕД БАНКІВ ВІДКРИВАЄ ВІДДІЛЕННЯ У БУЧІ, 04.05.2022, <https://finbalance.com.ua/news/ukrhazbank-pershim-sered-bankiv-vidkriva-viddilennya-u-buchi>.

101 <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/05/5/686680/10>.

102 <https://forbes.ua/inside/viyna-naybilshogo-banku-privatbank-rakhue-zbitki-vse-shche-pratsyue-u-okupovanih-mistakh-ta-mae-novini-pro-sudi-z-kolomoyskim-intervyu-seo-gerkharda-bosha-03062022-6357>.

Підсумовуючи, у банківському секторі, як і в інших важливих секторах, державні банки надають пріоритет суспільним інтересам щодо забезпечення доступу до основних послуг, іноді без належної уваги до безпеки працівників. Навпаки, приватні банки приймають рішення з точки зору безпеки співробітників, не розглядаючи свої послуги як важливі. Це яскраво проявилось в ситуації з окупованими територіями.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Банки повинні бути готові швидко реагувати в надзвичайних ситуаціях і на основі підходу дотримання прав людини. Необхідно розробити загальну стратегію та оперативну інструкцію.
2. Банки повинні намагатися надавати споживачам якомога більше інформації, приділяючи особливу увагу способам поширення інформації через Інтернет. Прикладами важливої інформації є те, як банк збалансовує безпеку співробітників і громадські інтереси щодо доступу до банківських послуг; і які варіанти доступу до банківських послуг є для незахищених людей під час війни тощо.
3. Особливу увагу варто звернути на банківські послуги на окупованих територіях. Банк повинен докладати всіх зусиль, щоб надавати банківські послуги якомога довше, адже такі послуги можуть мати вирішальне значення для життя людей.

Громадський транспорт

ВПЛИВ НА ПРАВА:

- недискримінація
- належні умови проживання

НОРМАТИВНА БАЗА

Відповідно до Закону транспортні підприємства зобов'язані надавати органам державної влади транспортні засоби для вивезення населення із зони надзвичайної ситуації, районів можливих бойових дій. Компенсація вартості надання послуг і фактичних (понесених) витрат суб'єктам

господарювання, транспортні засоби яких використовувалися для евакуації, здійснюється за рахунок коштів, що виділяються з відповідного бюджету на ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації або усунення загрози її виникнення.¹⁰³

Непрацюючий громадський транспорт у містах, які перебували під загрозою активних бойових дій або були окуповані, часто унеможливував евакуацію людей. Виїзд з тимчасово окупованих територій – Херсонської та частини Запорізької областей, Донецької та Луганської областей – на підконтрольні території можливий лише приватним транспортом або неофіційними перевізниками. Іноді евакуацію організовують волонтери. Червоний Хрест організував кілька евакуаційних поїздок, але до місця виходу евакуаційного конвою часто було вкрай важко дістатися. Приватні підприємства, які до війни здійснювали регулярні автобусні перевезення на цих територіях, припинили роботу.

Державна залізнична компанія здійснює перевезення лише на підконтрольній Україні території. Генеральна прокуратура України просить притягнути посадових осіб Укрзалізниці, які погодилися на співпрацю з окупаційною владою, за державну зраду, вчинену у воєнний час (ч. 2 ст. 111 КК України).¹⁰⁴

Активно велася евакуація з охоплених бойовими діями населених пунктів залізницею. Водночас людям, які не мали особистого транспорту, було дуже важко дістатися до залізничного вокзалу, оскільки громадський транспорт не працював з перших днів війни. Єдиним видом транспорту, який частково продовжував

працювати, були таксі. Але, наприклад, Uber оголосив про припинення роботи в Україні в перший день війни, пояснивши цей крок побоюваннями за безпеку водіїв і пасажирів.¹⁰⁵ Компанія також зазначила, що постійно стежить за ситуацією, щоб відновити подорожі, як тільки це стане безпечним. Рішення про припинення надання транспортних послуг у той час, коли це було життєво необхідно людям, мало протилежний ефект – людей позбавили можливості евакуюватися з найбільш небезпечних місць. Згодом Uber анонсував ряд ініціатив, спрямованих на допомогу українцям під час війни, як-то гуманітарна допомога, безкоштовний проїзд для українських біженців від українського кордону з Польщею до польських міст.¹⁰⁶ Водночас така підтримка, близька до корпоративної соціальної відповідальності в мирний час, не скасовує того факту, що рішення Uber не врахувало потенційний негативний вплив на людей.¹⁰⁷

Були й приклади протилежної поведінки місцевих компаній. Служба таксі Uklon не припиняла роботу. Крім того, компанія співпрацює з волонтерами та працівниками критичної інфраструктури. З 1 березня 2022 року ця служба таксі здійснює безоплатні перевезення для потреб військових, територіальної оборони та госпіталів, а також для життєзабезпечення міст.

¹⁰³ Закон України «Про транспорт», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁰⁴ Допомога у відновленні сполучення між окупованими територіями Донеччини та РФ – посадовці «Укрзалізниці» повідомили про враження у Держраді, 15.05.2022, <https://gp.gov.ua/ua/posts/dopomoga-u-vidnovlenni-spolucennya-miz-okupovanimi-teritoriyami-doneccini-ta-rf-posadovcyu-ukrzaliznici-povidomleno-pro-pidozru-u-derzzradi>.

¹⁰⁵ Відповідь Uber, <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/uber-response/>.

¹⁰⁶ <https://www.uber.com/newsroom/supporting-ukraine/>.

¹⁰⁷ Разбор | Клиентів менше, водіїв більше. Как война изменила сервисы такси Uklon, Bolt и Uber, 28.06.2022, <https://biz.liga.net/all/all/article/klientov-menshe-voditeley-bolshe-kak-voyna-izmenila-servisy-taksi-uklon-bolt-i-uber>.

Зі службою таксі естонської компанії Bolt пасажери можуть здійснити екстрену поїздку всього за 1 гривню. Також для евакуації на захід України чи за кордон Bolt дозволяє українцям безкоштовно користуватися автостоянками. Bolt також скасував плату водіям на час війни. У сусідніх країнах сервіс заохочує своїх водіїв здійснювати поїздки до українського кордону, щоб доставити українців у безпечні місця.¹⁰⁸

На тимчасово окупованій території деякі служби, зокрема українська компанія Uklon, працювали до внесення змін до закону України про тимчасово окуповані території.¹⁰⁹

У певний період невеликі місцеві служби таксі встановлювали дуже високі ціни на свої послуги (2000-3000 грн., тобто 60-90 євро, за поїздку, яка зазвичай коштує 90-120 грн., тобто 3-4 євро).¹¹⁰

Що стосується евакуації, то добре відома в мирний час проблема загострилася під час війни і коштувала багатьох життів. Транспорт в Україні є малодоступним або зовсім недоступним для людей з інвалідністю. Члени родини, які доглядають за людьми з обмеженими можливостями, також часто не евакуювалися, тому що їм потрібно було залишитися з людиною з інвалідністю.

Евакуацію та забезпечення пересування людей у межах населених пунктів, зокрема тих, хто потребував медичної допомоги, у більшості випадків здійснювали волонтери. Також волонтери забезпечили евакуацію людей з обмеженими можливостями.

Важливу роль у забезпеченні роботи громадського транспорту відіграють органи місцевого самоврядування. Відновлення роботи громадського транспорту в умовах його зупинки внаслідок бойових дій є одним із пріоритетних завдань місцевої влади. Водночас громадський транспорт може бути запущений лише з дозволу військової адміністрації.¹¹¹

Є цікаві приклади взаємодії органів державної влади та Укрзалізниці. Офіс президента, Укрзалізниця та Міністерство цифрової трансформації створили

проект «Де вас чекають» із сайтом, який пропонує безкоштовне переселення. Також на станціях стюарди реєструватимуть евакуюваних в єдиній системі, щоб допомогти визначити місце тимчасового поселення.¹¹²

З початку війни Укрзалізниця евакуювала на захід України 4 мільйони осіб, з них близько 600 тис. осіб було евакуювано до сусідніх країн.¹¹³

Іноземці, які проживають в Україні, стикаються з нерівним ставленням і затримками, намагаючись втекти від війни разом із сотнями тисяч українців. Багато з них були іноземними студентами. Існувала схема блокування або затримки посадки іноземців в автобуси та потяги, мабуть, для пріоритетної евакуації українських жінок і дітей.¹¹⁴

Підсумовуючи, поведінка місцевого бізнесу та транснаціональних компаній, які є постачальниками основних послуг і товарів, значно відрізняється. Місцеві компанії, завдяки кращому розумінню потреб місцевого населення та поточної ситуації, продовжили роботу. Міжнародні компанії в подібній ситуації припинили роботу з перших годин війни. Головним аргументом міжнародних компаній було забезпечення безпеки співробітників. Однак у ряді випадків це відбувалося за найпростішим і безпечним сценарієм для самої компанії, оскільки продовження роботи означало необхідність думати про те, як максимально забезпечити працівників, стежити за розвитком ситуації та приймати ризики можливої небезпечної ситуації. Такі компанії вважали для себе «золотим рішенням» припинення роботи та надання гуманітарної допомоги. Продовжував працювати місцевий бізнес, який у деяких випадках відіграв вирішальну роль.

Також існує значна різниця в поведінці комунальних підприємств, з одного боку, та приватних компаній, з іншого. У більшості міст України міський транспорт не припиняв роботу. У багатьох випадках це свідчить про пріоритет суспільних інтересів у наданні основних послуг над особистою безпекою працівників.

108 Как во время войны работают такси Uber, Uklon и Bolt: названы условия бесплатного проезда, Лобанова Елизавета, 10 мар, 2022, <https://biz.today.ua/ru/kak-vo-vremya-vojny-rabotayut-taksy-uber-uklon-y-bolt-nazvany-uslovyaya-besplatnogo-proezda/>.

109 <https://biz.nv.ua/economics/taksi-vo-vremya-voyny-kak-menyayutsya-tarif-uklon-v-kieve-lvove-harkove-novosti-ukrainy-50241401.html>.

110 <https://kharkov.comments.ua/news/society/accidents/10600-v-harkove-taksisty-ustanavlivayut-zaoblachnye-ceny-na-uslugi-kak-s-nimi-budut-borotsya.html>.

111 «Прекрасно, когда мы подставляем плечо другому другому»: мэр Харькова про работу громадського транспорту та відміну комунальних рахунків, 21 травня 2022, <https://zn.ua/UKRAINE/prekrasno-kohda-my-podstavljajem-plecho-druh-druhu-mer-kharkova-o-rabote-obshchestvennoho-transporta-i-otmene-kommunalnykh-schetov.html>.

112 В Україні запрацював об'єкт для пошуку інших та отримання гуманітарної допомоги для переселенців, 03 Травня 2022, <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zapraczuвав-proyekt-dlya-poshuku-pomeshkannya-ta-otmannya-gumanitarnoyi-dopomogy-dlya-pereselenciv/>.

113 <https://forbes.ua/ru/news/lyudi-25052022-6218>.

114 Україна: нерівне ставлення до іноземців, які намагаються втекти. Схема блокування, затримка неукраїнців, 4 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/04/ukraine-unequal-treatment-foreigners-attempting-flee>.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Як і в багатьох інших сферах життєвоважливих товарів і послуг, у громадському транспорті існує дисбаланс між безпекою працівників і громадською потребою мати доступ до транспорту. Комунальний транспорт має приділяти більше уваги безпеці працівників. Вони повинні бути оснащені засобами захисту, навчені поводженню в разі виникнення надзвичайних ситуацій тощо. Навпаки, приватні компанії повинні розробити операційну стратегію, щоб збалансувати безпеку працівників і громадську потребу в доступі до транспортних послуг, особливо в надзвичайних ситуаціях.
2. Транспортні компанії повинні враховувати вразливість певних груп людей. Для всіх має бути забезпечена доступність засобів пересування.
3. Держава має докласти всіх зусиль для забезпечення коридорів евакуації з тимчасово окупованих територій та територій надзвичайної ситуації.
4. Кожна компанія громадського транспорту повинна забезпечити ефективний оперативний механізм розгляду скарг.

Висновки та загальні рекомендації

Необхідно переосмислити роль бізнесу як постачальника життєвоважливих товарів і послуг у середовищі високого ризику.

Підприємства несуть паралельну відповідальність за дотримання прав людини у своїх власних реакціях на кризу, перевищуючи урядові вказівки, де це необхідно. Публічний характер життєвоважливих послуг і товарів посилює корпоративну відповідальність за права людини. Підприємство, яке виконує публічні функції, також бере на себе обов'язок дотримуватись і заохочувати права людини. Слабкість держави у впровадженні законів про підприємницьку діяльність і права людини під час війни не знімає відповідальності з бізнесу за відповідальну поведінку, особливо в ситуації, коли держава позбавлена можливості забезпечити доступ до життєвоважливих послуг і товарів.

Виходячи з цього, загальні рекомендації такі:

1. Державні органи України мають розробити рекомендації та правила ведення бізнесу під час війни з особливим акцентом на життєвоважливих товарах та послугах. Зараз бізнес-спільнота зосереджена на гуманітарній допомозі, підтримці співробітників і стратегіях розвитку для виживання бізнесу. Організації громадянського суспільства не мають знань, щоб надати компаніям належний потенціал та/або контролювати їх поведінку під час війни.
2. Компанії, бізнес-модель яких передбачає надання життєвоважливих товарів і послуг, з самого початку беруть на себе частину громадської, соціально значущої функції. Вони повинні забезпечувати поглиблену належну обачність у сфері дотримання прав людини, яка вимагає від компаній, зокрема запитувати себе:
 - Чи є ви постачальником життєвоважливих товарів і послуг? Чи відіграєте ви ключову роль у забезпеченні місцевого населення доступом до таких послуг і товарів?
 - Чи продовжували ви постачати життєвоважливі товари та послуги після початку війни/окупації території?

ЯКЩО НІ: Що було визначальним бар'єром для продовження діяльності? Чи враховували ви легітимні міркування з точки зору прав людини? Чи взяла компанія до уваги потреби місцевого населення в доступі до життєвоважливих товарів і послуг, а також важливість/критичність ролі вашої компанії у забезпеченні такого доступу? Чи продовжили ви спілкуватися зі співробітниками? Чи вони у безпеці?

ЯКЩО ТАК: Чи оцінили ви ризики для безпеки ваших працівників? Чи вжито заходів для їх мінімізації? (Чи був забезпечений доступ до бомбосховища? Чи були видані шоломи та бронежилети? Чи забезпечувалися послуги психологічної підтримки співробітників? Чи навчають працівників заходам безпеки у випадку обстрілу чи іншої ситуації високого ризику? Чи готова компанія в разі потреби оперативно евакуювати співробітників та їхні родини?) Чи оцінювали ви додаткові гендерні ризики, зокрема підвищений ризик гендерно зумовленого насильства? Чи оцінили ви, як змінилися потреби людей у доступі до життєвоважливих товарів і послуг, чи змінився ринок надання таких товарів і послуг і ваша роль на цьому ринку? Чи взаємодієте ви з державними установами, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, волонтерами для координації зусиль щодо забезпечення доступу до життєвоважливих товарів і послуг, а також щодо забезпечення безпеки працівників? Чи берете ви до уваги особливу вразливість груп, спільнот та окремих осіб?

- Чи було прийнято рішення з урахуванням місцевого контексту та його динаміки?

Незалежно від того, чи вирішить компанія продовжити роботу чи зупинитися, важливо, щоб процес прийняття рішення був консультативним і базувався на місцевих знаннях/інформації.

3. Розуміння поглибленої належної обачності у сфері прав людини як виявлення потенційних і фактичних впливів на людей (права людини), а також на контекст (конфлікт) слід доповнити ще одним компонентом, тобто запобігання або мінімізація впливу конфлікту на людей (права людини). Конфлікт може суттєво змінити масштаб корпоративної відповідальності дотримуватися прав людини. Йдеться не про вплив компанії на права людини, а про її роль у реагуванні на проблеми з правами людини, які породжує конфлікт. У деяких випадках ми повинні говорити про корпоративну відповідальність поважати, виконувати та заохочувати права людини в конфліктних ситуаціях. Наприклад, чи повинна компанія докладати всіх зусиль, щоб допомогти співробітникам та їхнім родинам з евакуацією? Або чи повинна компанія оцінити важливість своїх продуктів і послуг для місцевого населення в ситуаціях конфлікту (наприклад, постачальники послуг Інтернету та зв'язку можуть відігравати життєво важливу роль, оскільки їх послуги надають людям можливість бути поінформованими про ситуацію, гуманітарну допомогу тощо)?
4. Компанії повинні докласти всіх зусиль для залучення зацікавлених сторін. Зокрема, це важливо для розуміння контексту конфлікту та його динаміки. І в конфліктних ситуаціях місцеві компанії в багатьох випадках демонструють набагато більш відповідальну поведінку, ніж багатонаціональні компанії, лише тому, що місцеві компанії безпосередньо спілкуються з зацікавленими сторонами, на яких впливає конфлікт.

У більш загальному контексті, який значно впливає на надання життєвоважливих товарів і послуг, рекомендується:

5. Узгодженість політики у сфері прав людини має бути забезпечена в мирний час. Неузгодженість політики значно зменшує ймовірність того, що принципи корпоративної поведінки щодо реагування на війну, засновані на правах людини, існують або можуть бути легко створені під час війни. Держава без стійкої традиції побудови регулювання на основі прав людини ставить економічні та політичні цілі на перше місце; зокрема, Україна суттєво спростила процедуру звільнення чи призупинення трудового договору під час воєнного стану з метою стимулювання ділової активності (але роблячи працівників набагато вразливішими і поклавши на них тягар негативних наслідків); Україна передбачає кримінальну відповідальність за економічну діяльність на окупованій території, не роблячи винятків для життєвоважливих товарів і послуг та не даючи жодних рекомендацій щодо того, як жителі окупованих територій можуть забезпечити доступ до таких товарів і послуг.
6. Держава повинна обережно підходити до реалізації підходу «дружнього до бізнесу», який застосовуються як наскрізний і здійснюється протягом останніх кількох років. Такий підхід не сприяє формуванню у бізнесу, навіть якщо він є постачальником життєвоважливих послуг і товарів, розуміння його соціальної ролі. Є поодинокі позитивні винятки, але в цілому корпоративна культура все ще базується на доктрині Мілтона Фрідмана «соціальна відповідальність бізнесу полягає в зростанні прибутку».¹¹⁵
7. І бізнес, і держава повинні нарощувати потенціал для застосування лінз вразливості; наприклад, будівлі, транспорт залишалися недоступними для маломобільних груп населення в мирний час, незважаючи на наявність законодавчих вимог щодо забезпечення такої доступності. У багатьох випадках це унеможливило евакуацію людей з інвалідністю, коли почалася війна. Крім того, брак уваги до балансу між роботою та особистим життям робив бізнес-рішення під час війни більш обтяжливими для жінок і людей із сімейними обов'язками.
8. Слід посилити практику координації зусиль державних органів, бізнесу та громадських організацій; забезпечення доступу до основних послуг і товарів під час війни вимагає такої координації в більшості випадків.
9. Держава, прагнучи забезпечити надання ДП та КП життєвоважливих товарів та послуг, повинна порушувати питання забезпечення особистої безпеки працівників таких підприємств та передбачити доплату за роботу в умовах підвищеної небезпеки. В особливо вразливому становищі перебувають працівники та керівники ДП та КП на територіях, які були тимчасово окуповані після 24 лютого 2022 року, оскільки будь-яка взаємодія з окупаційною владою може розцінюватись як колабораціонізм та містити загрозу притягнення до відповідальності. З іншого боку, якщо такі компанії припиняють роботу, то це ставить під загрозу доступ місцевого населення до життєвоважливих товарів і послуг.

¹¹⁵ Мілтон Фрідман, «Соціальна відповідальність бізнесу полягає в збільшенні прибутку», журнал New York Times (1970): 33.

